

עבודה סמינריונית בחינוך

בנושא:

"ארץ חמדה"

מכון גבוה ליהדות, ירושלים

מגיש אליקים שריר

034537928

למרצה הרב ד"ר יהודה שורץ

מכללת מורשת יעקב רחובות

אלול ה'תשע"ב

תוכן

1. מבוא

2. תולדותיו והתפתחותו של מכון "ארץ חמדה" מראשיתו ועד היום

2.1. כיצד נהגה הרעיון

2.2. הפניה לרב ישראלי

2.3. הקמת העמותה וההנהלה

2.4. מציאת המקום והמימון הראשוניים

2.5. השנים הראשונות בבית המדרש

2.6. מאז ועד היום

2.7. יום ירושלים של ארץ חמדה

3. חזונו הכללי של המכון

3.1. המטרה

3.2. הצורך שעלה מתוך עולם הישיבות הציוני

3.3. הדרך - בית מדרש גבוה ומרכזי

3.4. תחום הלימוד המרכזי של בית המדרש וסיבותיו

3.5. תחומי לימוד נוספים והעשרות - עקרונות

3.6. הקשר עם העם - עקרונות

4. בית המדרש

4.1. סדר יום הלימודים

4.2. תכנית הלימודים המפורטת של תחום הלימוד המרכזי

4.2.1. הצורך בתכנית מפורטת

4.2.2. פירוט התכנית

4.2.3. שאלות ומבחנים

4.2.4. שיעורים עיוניים

4.2.5. חבורות

4.2.6. העצמאות הלימודית האישית ביחס לכל האמור

4.3. תכנית הלימודים המפורטת של תחומי הלימוד הנוספים

4.3.1. הצורך בלימוד תחומים נוספים

4.3.2. תכנית ההספקים והמבחנים בתנ"ך ובהלכות אורח-חיים

4.3.3. השיעורים בתנ"ך

4.3.4. השיעורים במחשבת ישראל

4.3.5. ימי עיון והעשרות

4.3.6. עידוד יצירה תורנית

4.4. בחירת התלמידים בעקבות החזון

4.5. עקרון הרבגוניות בבחירת התלמידים

4.6. אופי הלימוד והאווירה בבית המדרש

4.7. הבוגרים, תפקידיהם ופעילותם

5. הקשר עם הקהילה - בארץ

5.1. הפעילות הקהילתית כנובעת מהחזון

5.2. בית המדרש של יום שישי

5.3. שיעורים נוספים לקהילה הניתנים ע"י אברכי המכון

5.4. פעילויות באינטרנט

5.5. הכולל ברעננה

6. הקשר עם הקהילה - בתפוצות

6.1. הקשר עם יהדות התפוצות כנובע מהחזון

6.2. שו"ת במראה הבזק

6.3. שו"ת שאל את הרב - Ask the Rabbi

6.4. השתלמויות לרבנים מחו"ל

6.5. תכנית הלימודים החדשה להכשרת רבני קהילות לתפוצות

7. בית הדין לממונות של "ארץ חמדה"

7.1. הרקע

7.2. עבודת ההכנה ויצירת הכללים והנהלים

7.3. הקמת בית הדין והתפתחותו

7.4. תפעולו השוטף של בית הדין

7.5. הפצת תודעת דין תורה בציבור הרחב

7.6. תכניות לעתיד

8. דמותו החינוכית של הבוגר ותפקידו כצומחים מכל האמור לעיל

9. סיכום

10. מקורות

1. מבוא

בקיץ תשע"ב סיכם מכון "ארץ חמדה" אשר בירושלים חצי יובל לקיומו. במהלך שנים אלו נבנה במכון בית מדרש איכותי וייחודי, שהוא עיקרו. בנוסף על בית מדרש זה, ומתוכו, הקים המכון מספר מפעלים תורניים נוספים, הכוללים מערכות שו"תים ושיעורי תורה ורשת בתי דין.

למיטב ידיעתי, לא נכתבה עבודת מחקר איכותנית על מכון זה עד עתה. עבודה שתסקור את חזונו בהקמתו ואת מימושו עד היום על כל ענפיו.

מזה ארבע שנים אני תלמיד בבית המדרש של המכון, וכמו-כן אני קשור אליו מילדותי בהיותי נכדו של נשיאו בשנותיו הראשונות - הרב שאול ישראלי זצ"ל. על-כן שמחתי להצעתו של הרב ד"ר יהודה שורץ להקדיש את עבודתי הסמינריונית בחינוך למחקר על המכון ולסקירת כל הנזכר.

בעבודה זאת אסקור את ראשיתו של המכון, את התפתחותו ואת חזונו, את תכנית הלימודים המפורטת של בית מדרשו וסיבותיה, ואת אופי בית מדרש זה, תלמידיו והלימוד בו. כמו-כן אסקור את פעילויותיו הרבות של המכון בהפצת תורה, במענה לשאלות תורניות מרחבי העולם ובמערכת בתי הדין שבנה, על חזונו ומימושו.

מקורותיה העיקריים של עבודה זאת הם הידע האישי שלי כתלמיד המכון וראיונות ארוכים בע"פ שעשיתי עם הרבנים ארנרייך וכרמל באביב תשע"ב. בהנחיה שקבלתי לצורך כתיבת העבודה מהרב ד"ר יהודה שורץ בראשית תשע"ב, קיבל הוא את המקורות הללו אע"פ שאין הם מקורות אקדמיים ברי בדיקה ואימות ע"י הקורא. כיון שכך, לא ראיתי ערך לציין בהערות על כל צעד ושעל במהלך העבודה למקורות אלה, ועל הקורא לקבל את טענתי כי דברי הם מבוססים ולא בדיתים מלבי.

אמנם לחלק מהעבודה ניתן היה למצוא מקורות מקבילים באתר האינטרנט של המכון, והשתדלתי לציין לשם.

כמו-כן קיבלתי גישה לארכיון המכון, ומצאתי שם מסמכים, ניירות עמדה, פרסומים וראיונות עתונאיים שנתנו לי מידע מקביל או נוסף. כאשר השתמשתי במידע זה במהלך העבודה ציינתי אליו.¹

כאן המקום להודות לראשי המכון, הרב משה ארנרייך והרב יוסף כרמל, הן על עזרתם לי בעבודה זאת והן על פעלם הכללי במכון כל השנים, וכן להודות לגב' יפה רוזנהק, המזכירה הראשית במכון באופן רשמי והמנכ"לית שלו באופן מעשי כמעט מאז הקמתו ועד היום, הן על עזרתה לי בחיפוש בארכיון המכון והן על פעילותה הרבה במהלך כל השנים לניהולו של המכון, וכן להודות לשאר הצוות - הרבנים והמזכירות, ולחברים בבית המדרש.

¹ הערה לקורא: במהלך העבודה נזכרים רבנים רבים. ביחס לרובם הוספתי פרטים ביוגרפיים בהערות לתועלת הקורא. אמנם כמות הפרטים הללו ומקורותיהם אינם אחידים, והדבר נובע מכמה סיבות ענייניות.

2. תולדותיו והתפתחותו של מכון "ארץ חמדה" מראשיתו ועד היום

2.1. כיצד נהגה הרעיון

בשנת תשמ"ה יצאו לשנת שבתון שני ר"מים משיבות ההסדר. הרב משה ארנרייך² יצא לשבתון משיבת "כרם ביבנה", בה לימד כעשרים שנה אחרי היותו תלמיד בה, והרב יוסף כרמל³ יצא לשבתון משיבת "ניר - קרית ארבע", בה לימד כעשור, אחרי היותו אף הוא תלמיד בה. שניהם יצאו לשנה של לימודי דיינות, כל אחד באופן אישי. הרב עוזי קלכהיים זצ"ל⁴ הכיר ביניהם, והם למדו בחברותא בשנה זאת, בכולל "הרי פישל" בשכונת הבוכרים בירושלים אצל הרב יוסף כהן זצ"ל⁵.

תוך-כדי לימודם יחדיו, התוודעו שניהם לכך שלהם חלום משותף - להקים מוסד תורני גבוה ומרכזי, בו יוכלו בוגרי ישיבות ההסדר הציוניות להמשיך בלימודים תורניים, ולצמוח לתלמידי-חכמים גדולים בש"ס ובפוסקים ובשאר מרחבי התורה, תלמידי-חכמים המחברים לעם, לארץ ולמדינה, ומשרתים אותם בהפצת תורה, בפסיקה ובהנהגה בכל התחומים. החלום נבע מתוך תחושה שיש צורך ציבורי במקום שכזה, ואין בנמצא שכמותו.

אך לשני הרבנים לא היה כל כיוון ומחשבה איך ליישם חלום זה במציאות. על כן המשיכו שניהם לדרכם בסוף אותה שנה, כשהם נוצרים בליבם את חלומם המשותף. הרב ארנרייך חזר ללמד בישיבת כרם ביבנה, והרב כרמל עבר להיות ר"מ ב"מכון מאיר".

רק לאחר שנה וחצי אירע המפנה. בפורים תשמ"ז פגש הרב כרמל בפרופ' ישראל אהרוני⁶, ובמקרה סיפר לו על חלומו זה. התברר שאף הוא שותף לאותו חלום, ולו כן היה רעיון לפעולה. ישבו הרבנים והפרופסור יחדיו, והחליטו לנסות לבדוק האם יכול חלום זה להתממש, ולקרום עור וגידים במציאות.

² יליד פולין תש"ז. המשפחה עלתה לארץ כשהיה בן שנתיים והתישבה בבני-ברק. למד ב"ישיבת הישוב החדש" בת"א, ואח"כ למד ולימד בישיבת "כרם ביבנה". נלחם במלחמת ששת הימים ובמלחמת יו"כ. משמש כדיין בבי"ד לגיור ומלמד גם ב"נשמת". (ע"פ ראיון בע"פ, ואתר האינטרנט של מכון ארץ חמדה [להלן: "אתר המכון"] <http://www.eretzhemdah.org/default.asp?lang=he> -אודות-צוות המכון-צוות)

³ יליד ירושלים תשי"ג. למד בישיבת "נתיב מאיר" ואח"כ למד ולימד בישיבת "ניר קרית ארבע". נלחם במלחמת יו"כ ובמלחמת לבנון הראשונה. לימד גם ב"מכון מאיר" וב"מכללת ירושלים לבנות". (ע"פ אתר המכון, שם)

⁴ תרצ"ה-תשנ"ד. למד בישיבת מרכז הרב ובמכון הרי פישל. לימד אמונה ומחשבה במקומות רבים והוציא מספר ספרים בתחומים אלה. (ע"פ ויקיפדיה בערך על שמו)

⁵ תרע"ז-תשס"ה. היה אב"ד בבית הדין בירושלים ואח"כ דיין בבית הדין הגדול. היה ראש תכנית הדיינות של מכון הרי פישל וערך את ספרי "הלכה פסוקה" שבהוצאתם. היה חתן בנו הגדול של הרב צ"פ פרנק זצ"ל, רבה של ירושלים. (ע"פ ויקיפדיה בערך על שמו)

⁶ יליד תש"ה. בעל תואר ד"ר במתמטיקה מהאוניברסיטה העברית. במשך שנים רבות היה ראש החוג למתמטיקה במכללת ירושלים לבנות ומרצה בכיר בביה"ס הגבוה לטכנולוגיה ירושלים. (ע"פ אתר המכון-אודות-צוות המכון-חברי הנהלות מוסדות ארץ חמדה)

הבדיקה נעשתה בשני מישורים. המישור האחד היה התורני. כלומר, האם רבנים נוספים מרגישים את הצורך המדובר, וכן, האם ישנם אברכים צעירים שירצו להצטרף לתוכנית תובענית שכזאת. בדיקה זאת נעשתה ע"י הרבנים ארנרייך וכרמל, אשר שוחחו עם רבנים, ראשי ישיבות ודיינים מהציבור הדתי-לאומי. הבדיקה נענתה בחיוב.

מישור הבדיקה השני היה המעשי. כלומר, האם אפשר לבנות "גב" של תמיכה ציבורית וכלכלית למכון שכזה, אשר אמור להחזיק עשרות אברכים הלומדים כל היום, על משפחותיהם. בדיקה זאת נעשתה ע"י פרופ' אהרוני, אשר גייס רבים מחבריו וממכריו לתמיכה ברעיון⁷. הבדיקה על שני מישורים ארכה כשלושה חדשים בתחילת קיץ תשמ"ז, ובסיומה החיובי פנו המתכננים אל השלב הבא.

2.2. הפניה לרב ישראלי

שלושת המתכננים ידעו, כי כדי להקים ולהעמיד מוסד תורני מרכזי שיצליח לממש את חלומם, צריך שיעמוד מאחוריו תלמיד-חכם גדול מאוד, בעל "כתפיים (הלכתיות) רחבות", אשר מוכר וידוע כאישיות תורנית רוחנית ומוסרית מן השורה הראשונה, ואשר מזדהה עמוקות עם המטרות והכיוון הרוחני והחינוכי המדוברים. הבחירה הטבעית שלהם לצורך זה היתה ברב שאול ישראלי זצ"ל⁸. אע"פ שלא הכירו אותו אישית, ידעו הרבנים ארנרייך וכרמל כי הוא האישיות אשר תוכל לתת את התמיכה והדחיפה התורניים למוסד חדש כזה.

⁷ בשלב זה חשבו כל העוסקים בדבר (כולל הרב ישראלי, שיוזכר בהמשך הדברים), כי בכוחם ובאחריותם של חברים ומכרים אלו של פרופ' אהרוני 'להחזיק עליהם' את המכון. רק על דעת זאת הוקם המכון. אמנם לימים התברר, כי אין הדברים כך. במהלך השנים לקח הרב כרמל על עצמו את האחריות להחזקתו הכלכלית של המכון. על כך ראה להלן 2.6.

⁸ נולד בסלוצק, רוסיה הלבנה, בשנת תרס"ט. למד בישיבות בסלוצק, במינסק ובמוסקבה, בין השאר אצל הרב איסר זלמן מלצר זצ"ל. הבריה את הגבול לפולין בחורף תרצ"ג כדי ללמוד תורה וניצל מהסגרה לבריה"מ ומהוצאה להורג בזכות סרטיפיקט לא"י ששלח לו הרב קוק זצ"ל. למד מעט במיר אצל הרב ירוחם ליבוביץ' זצ"ל. עלה לארץ בתחילת תרצ"ד ולמד בישיבת מרכז הרב מתוך קשר קרוב לרב קוק זצ"ל בשנותיו האחרונות, ולרב חרל"פ זצ"ל, שהיה לרבו העיקרי. בתרצ"ח נתמנה לרב המושב "כפר הרואה" בעמק חפר, וכיהן שם עד ראשית תשכ"ו, אז עבר לירושלים. ספרו "ארץ חמדה" (שעל-שמו נקרא המכון נשוא העבודה, ראה להלן 2.3) שיצא באותם ימים, עוסק במצוות התלויות בארץ, אותן למד ולימד. ייסד וערך את קבצי "התורה והמדינה" אשר דנו ב"הלכות מדינה" (תחום שהיה ממחדשיו) ובעוד הלכות ציבוריות ומשקיות במדינת ישראל המתחדשת, בנסיון לבנות אותה מיסודותיה ע"פ ההלכה. בנושאים אלו עוסק ספרו "עמוד הימיני". היה קרוב לרבנים הראשיים הרצוג ועוזיאל זצ"ל, ועבורם ניסח את תפילות יום העצמאות. היה חבר במועצת הרבנות הראשית כארבעים שנה, עד פרישתו ממנה בתשנ"ג. שנים רבות מתוכן היה ראש ועדת ההלכה ומצוות התלויות בארץ של מועצה זאת. לימד גמרא ב"ישיבת בני עקיבא כפר הרואה" בשנותיה הראשונות, ומחשבת ישראל ב"מדרשיית נועם פרדס חנה" עשרות בשנים. בספרו "פרקים במחשבת ישראל" שהוציא באותם ימים, ייסד מקצוע זה בחינוך הדתי-לאומי. מתשי"ט העביר שיעורים כלליים בעיון בגמרא בישיבת מרכז הרב (חלקם נדפסו לאחר פטירתו), ומתשמ"ב הצטרף לרב אברהם שפירא זצ"ל לעמוד בראשה. בשנים תשכ"ה-תש"מ כיהן כדיין בבית הדין הגדול, בין השאר עם הרב י"ש אלישיב זצ"ל והרב עובדיה יוסף שליט"א. בספריו "חוות בנימין" ו"משפטי שאול" התפרסמו פסקי-דין רבים מאותן שנים. היה מועמד לתפקיד הרב הראשי מספר פעמים. היה חבר מערכת "דעת

אמנם כאן עמדה בעיה לפנייהם. כיצד ייצרו הרבנים קשר עם הרב ישראלי? כיצד יכיר ויעריך הוא אותם על-מנת שיקשיב לרעיון שלהם ויצטרף אליו באופן משמעותי כמו שהם רוצים? הרי ידוע הוא בשקדנותו, בהתמדתו ובניצול הזמן המקסימלי שלו! חשבו הרבנים על פתרון יצירתי. הם ביררו על כנס תורני בו אמור היה הרב ישראלי להעביר שיעור, והגיעו גם הם אליו. לאחר הכנס הם ניגשו אל הרב ישראלי והחלו לשאת ולתת עמו בסברות שאמר בשיעורו, וזאת על-מנת שיקבל הערכה ראשונית לגדלותם התורנית. לאחר מכן הם הציעו לו, כביכול בטבעיות, שיסע עמם לכיוון ביתו. בדרך הם סיפרו לו על חלומם-תכניתם. להפתעתם ולשמחתם הרבה, נענה הרב ישראלי מיד ובהתלהבות לרעיון. הוא הביע רצון רב להשתתף באופן פעיל ומשמעותי בהקמת המוסד ובהתנהלותו התורנית והניהולית. עבור זה הזמין הוא אותם לביתו לכל שאלה וצורך, דבר נדיר אצלו עקב התמדתו ושקדנותו הרבות. הקמת המכון עברה לשלבה הבא.

2.3. הקמת העמותה וההנהלה

אחד העקרונות שעמדו כנר לרגלם של ראשי המכון מאז הקמתו ועד היום, הוא השמירה על התנהלות כלכלית מוסרית ועל כללי מנהל תקין. לצורך דברים אלו הוקמה עמותה⁹, ולה חבר נאמנים, הכוללים אנשים מוכרים וידועים, אשר אחראים על ניהולו הכספי של המכון. במהלך השנים התחלפו כמה מחברי העמותה, אך העקרון נשאר - לרבנים אין זכות חתימה, למען "והייתם נקיים מה' ומישראל", ונאמני העמותה הם שנפגשים מפעם לפעם ומחליטים על ניהול כספי המכון.

נוסף על אלו הוקמה הנהלה תורנית¹⁰, ולה ועד מצומצם יותר¹¹, אשר תפקידם היה לקבוע את כיוונו הרוחני והלימודי של המכון. ההנהלה התורנית התכנסה מספר פעמים במהלך שנותיו הראשונות של המכון, להתוויית דרכו ולעיצובה ולבניית תכנית הלימודים והעשייה שלו¹², ומאז חדלה לפעול למעשה.

כשם למכון המוקם נקבע השם "ארץ חמדה", שם ספרו הראשון של הרב ישראלי. מלבד היותו של שם זה מבטא את חסותו הרוחנית וההלכתית של הרב ישראלי למקום, היה בכך גם אמירה

מקרא". קיבל את "פרס ישראל" בשנת תשנ"ב. מתשמ"ז ועד לפטירתו בסיוון תשנ"ה היה נשיא מכון "ארץ חמדה". במהלך כל השנים היה ידוע ומפורסם במידותיו הטובות, בענותו ובצנעותו, במדת האמת שלו, בשקדנותו, ובשיחות המחשבתיות העמוקות והמפעימות שנשא במועדים ציבוריים רבים ושונים, שיחות שחלקן נדפסו לאחר פטירתו. (מתוך **גאון בתורה ובמידות**, אברהם ישראל שריר - עורך ומחבר חלקי, הוצאת ארז ירושלים תשנ"ט, שער א, עמ' 11 - 98. עם הוספות מידע אישי)

⁹ תעודת רישום העמותה עם הגדרת מטרותיה, שמענה אצל פרופ' אהרוני, מתמוז תשמ"ז, מופיעה באתר המכון-אודות-מסמכי יסוד עמותה-תעודת רישום עמותה.

¹⁰ אשר חבריה היו הרבנים איתן איזמן, משה ארנרייך, מרדכי גרינברג, שאול ישראלי, יוסף כרמל, עוזי קלכהיים, יהושע רוזן וישראל רוזן. (נספח מס' 1 לתקנון העמותה, מארכיון המכון. כל המסמכים שמארכיון המכון, ובכללם אלה שיובאו להלן, הם מהשנים הראשונות לקיומו).

¹¹ הרב ישראלי והרבנים ארנרייך וכרמל (נספח מס' 3, שם)

¹² פירוט תחומים אלו יעשה בפרקים הבאים בעבודה.

משמעותית על כיוונו הרוחני של המכון - קשר ל"ארץ", הכוללת בחובה גם את העם ואת המדינה, מתוך "חמדה" - אהבה, עין טובה ודרכי נועם¹³.

2.4. מציאת המקום והמימון הראשוניים

בהתאם לחזונו הציבורי של המכון ולמטרותיו הכלליות, ומתוך רצון להיות נגישים לכמה שיותר מהרבנים הגדולים שבדור, הוחלט שהמכון צריך להיות בירושלים¹⁴. פעילותה הראשונה של העמותה היתה לחפש מקום עבור המכון. ענין זה לא היה פשוט כלל ועיקר. לא היה בנמצא מקום בירושלים שיסכים לארח קבוצת אברכים למשך כל היום לאורך השנה כולה. שנת הלימודים הראשונה עמדה להפתח באלול תשמ"ז, ועד הרגע האחרון לא ידע איש היכן תפתח. היו דיבורים על בית-כנסת בשכונת הר-נוף ועל בתי הספר "נועם בנים" ו"נועם בנות" בשכונת קרית-משה, אך לבסוף הם לא התממשו. ברגע האחרון הציע הרב יוחנן פריד¹⁵ כמקום למכון את בית הכנסת בו כיהן כרב. בית-כנסת זה הוא חדר לא גדול במיוחד הבנוי כקומה תחתית ואחורית ל"מרכז תקוותנו" אשר ברחוב "המ"ג", בפתח שכונת רוממה אשר בכניסה לירושלים. הרעיון יצא אל הפועל, וב"זמן אלול" הראשון של המכון (אלול תשמ"ז - תשרי תשמ"ח) בו למדו האברכים ובו ניתנו השיעורים. בהמשך נוצר קשר עם מר גדליה שרייבר¹⁶, והוא פעל לאשר למכון מקום ללימוד ולמשרדים בתוך בניינו של "מרכז תקוותנו" עצמו, ובו שכן המכון למעלה מעשרים שנה, עד סוף חודש תשרי תש"ע. את המימון למלגות לאברכים לחודש הראשון כולו נתן יהודי אחד, בשם הרב פרידמן מלונדון. לאחר מכן ניסתה העמותה להשיג תרומות ותקציבים.

2.5. השנים הראשונות בבית המדרש

התלמידים הראשונים בבית המדרש הגיעו בעקבות הבדיקה עם ראשי הישיבות שערכו הרבנים ארנרייך וכרמל¹⁷, וכן תלמידים שלהם לשעבר בישיבות ההסדר בהן לימדו. בנוסף לכך, משך שמו של הרב ישראלי אל המקום תלמידי-חכמים צעירים. היו ראשי ישיבות שהמליצו לבחירי תלמידיהם לצאת ללמוד שנים מספר בתכנית של "ארץ חמדה", מתוך רצון שישבו אחריהן ללמד בישיבות המוצא שלהם. לקראת שנת הלימודים הראשונה נבחרו כעשרים תלמידים מוכשרים מתוך כשישים מועמדים¹⁸. במהלך שנים אחדות עלה המספר הקבוע של האברכים במכון לשלושים עד ארבעים, כאשר בעקבות שמו הטוב של המכון ממשיך להיות תמיד הביקוש גדול מן ההיצע.

¹³ בראיון עמו סיפר הרב ארנרייך, שמילים אלו בערך היו גם צוואתו הרוחנית שבע"פ של הרב ישראלי לרבנים ארנרייך וכרמל, כשבאו לבקרו בימי מחלתו האחרונים.

¹⁴ יחודו של "ארץ חמדה", דף מידע לציבור, אות י. מתוך ארכיון המכון.

¹⁵ יליד תש"א. תלמיד הרצ"ה קוק בישיבת מרכז הרב. יו"ר "בית הרב" ורב הישוב בית מאיר. (מתוך ויקיפדיה בערך על שמו)

¹⁶ שימש בתפקידים ניהוליים חשובים בתחומי הדת בארץ.

¹⁷ לעיל 2.1.

¹⁸ "ארץ חמדה" מכון גבוה ללימודי היהדות ירושלים, דף מידע לציבור, מתוך ארכיון המכון.

תכנית הלימודים נקבעה למחזור של שבע שנים של עיון ובקיאות בסדרים נשים ונזיקין שבתלמוד, ובהלכה הנובעת מהם - ה"טורים" ו"אבן העזר" ו"חושן משפט" שבשלחן ערוך, מתוך רצון לגשת למבחני הדיינות של הרבנות הראשית¹⁹.

במהלך מחזור הלימוד השבע-שנתי הראשון של המכון למדו הרבנים ארנרייך וכרמל באופן מלא עם חבורת האברכים, ויחד עמם נגשו למבחני הדיינות של הרבנות הראשית. את השיעור השבועי העיקרי בעיון בסוגיות הנלמדות העבירו הרב ישראלי והרבנים ארנרייך וכרמל בסבב של שלושה שבועות. הרב ישראלי, שהוגדר כנשיא המכון, בא לשיעוריהם הראשונים של הרבנים ארנרייך וכרמל, על מנת לצפות בהם ולשמוע אותם מעבירים את השיעורים, כדי שמתוך כך יוכל לקדם אותם מנסינו רב השנים. כמו כן סייע הרב ישראלי בכל דבר במכון, החל מקביעת תכנית הלימודים וכלה בסיוע לרבנים ארנרייך וכרמל בניסוח מכתבי פניה לרבנים ולתומכים, וכן איפשר לאברכי המכון להתייעץ עמו רבות בלימודם העיוני וההלכתי.

שיעור שבועי נוסף בעיון בסוגיות הנלמדות החל להעביר הרב זלמן נחמיה גולדברג²⁰, והוא עושה זאת עד היום.

רבנים גדולים נוספים באו להעביר שיעורים במכון מפעם לפעם בשנים אלו, וביניהם הרב מרדכי אליהו²¹, הרב שלום משאש²², הרב חיים יעקב גולדוויכט²³ זכר צדיקים לברכה, ויבלחט"א הרב אהרן ליכטנשטיין²⁴.

נקבע שיעור שבועי בתנ"ך של הרב כרמל, ושיעור שבועי ב"מחשבת ישראל", אותו העביר בשנה הראשונה הרב עוזי קלכהיים זצ"ל, ולאחריו רבנים אחרים.

מידי פעם התקיימו ימי עיון להעשרת האברכים בנושאים נוספים.

החל מאייר תשמ"ח החל לפעול במכון "בית מדרש ליום שישי" עבור אנשים עובדים ("בעלי-בתי").

החל משנת תש"ן החלו אברכי המכון לענות על שאלות הלכתיות מרחבי העולם, בתחילה באמצעות מכשיר הפקסימיליה ואח"כ באמצעות האינטרנט.

פירוט והרחבה של נושאים אלו, סיבותיהם וביצועם, יעשה בהמשך העבודה.

¹⁹ על הסיבות לבחירה זאת ראה להלן 3.4.

²⁰ יליד תרצ"ב. למד בישיבת חברון בירושלים ופוניבז' בבני ברק. נשוי לביתו של הרב שלמה זלמן אורבך זצ"ל. היה חבר בית הדין הגדול. מעביר שיעורים בש"ס ובפוסקים במקומות רבים מאוד. מפורסם בכינוי "הגרזין". (מתוך ויקיפדיה בערך על שמו)

²¹ תרפ"ט-תש"ע. פוסק ומקובל. היה דיין בבתי הדין בבאר שבע ובירושלים ובבית הדין הגדול. הרב הראשי לישראל והראשון לציון בשנים תשמ"ג-תשנ"ג. (מתוך ויקיפדיה בערך על שמו) המכון זכה להמלצה ולברכה בכתב ממנו ומשותפו לתפקיד הרב הראשי, הרב אברהם כהנא שפירא, והן מופיעות ב"ארץ חמדה" מכון גבוה ללימודי היהדות ירושלים (פרסום לציבור), מארכיון המכון.

²² תרס"ט-תשס"ג. רבה של קזבלנקה שבמרוקו ואח"כ של מרוקו כולה. מתשל"ח רבה של ירושלים. (מתוך ויקיפדיה בערך על שמו)

²³ תרפ"ה-תשנ"ה. ראש ישיבת כרם ביבנה מהקמתה בשנת תשי"ד ועד לשנת תשנ"ג. (מתוך ויקיפדיה בערך על שמו)

²⁴ יליד תרצ"ג. למד אצל הרב י"ד סולובלצ'יק ב"ישיבה יוניברסיטי" בניו יורק והיה לחתנו ממשך דרכו. מאז תשל"א עומד בראש ישיבת הר עציון. (מתוך ויקיפדיה בערך על שמו)

2.6. מאז ועד היום

לאחר סיומו של מחזור הלימודים הראשון, היתה למכון אבידה גדולה בפטירת הרב ישראל, בסיוון תשנ"ה.

לא נמצא מחליף מלא לדמותו השלמה, אך בכל זאת המשיך המכון קדימה בכל פעילויותיו. במהלך השנים קיבלו הרבנים ארנרייך וכרמל "כתפיים" משלהם, ובשאלות הלכתיות חמורות שבאות לפתחם מפעם לפעם הם מתייעצים כעת עם הרב זלמן נחמיה גולדברג ועם הרב נחום אליעזר רבינוביץ²⁵ ובשאלות "הלכו-טכניות" עם הרב ישראל רוזן²⁶.

במהלך השנים הבאות ועד לימים אלה, ממשיך המכון לפעול במתכונת שנקבעה בראשיתו, מלבד שני שינויים קלים:

הרב כרמל הפסיק כמעט לגמרי להעביר שיעורים בעיון במסכת הנלמדת, והמשיך להעביר רק את שיעור התנ"ך השבועי שלו, כאשר הרב ארנרייך מעביר שיעור כללי בעיון כל שבוע. את רוב זמנו מקדיש הרב כרמל למעבר על התשובות ההלכתיות שעונים אברכי הכולל לשואלים בארץ ובחו"ל²⁷, ולעריכתן לכרכי "במראה הבזק". כמו-כן הוא מקדיש זמן רב לטיפול הקשרים התורניים והאישיים שיצר במהלך השנים עם קהילות ויחידים בארץ ובחו"ל, קשרים שנוצרו והתפתחו בעקבות עניית התשובות ההלכתיות של המכון. הדבר כולל נסיעות רבות לחו"ל, במהלכן מעביר הרב כרמל שיעורים בקהילות רבות. בשיעורים אלה אין הוא מזכיר כלל את הצד הכלכלי. התרומות מגיעות מאליהן אחר-כך, והן עיקר בסיסו הכלכלי של המכון היום, ומאפשרות את פעילויותיו הרבות ואת חלוקת מלגות האברכים בסכום הגבוה מהמקובל במוסדות ציוניים מקבילים.

שינוי נוסף הוא הארכת תכנית הלימודים של המכון משבע לשמונה שנים, על מנת להספיק ללמוד טוב יותר את היקף החומר העצום של סדרי נשים ונזיקין והשלחן-ערוך עליהם.

המכון אף הוסיף תחומי פעילות נוספים בתחום הקשר עם הקהילה במהלך השנים, הקים בית דין לדיני ממונות והקים "סניף" ברעננה, על כל אלה ראה להלן.

עקב שינויים בהנהלה של מוסד "תקוותנו" בו שכן המכון כעשרים ושתיים שנה, שינויים שגרמו לדרישת דמי שכירות גבוהים מאוד, מצאה הנהלת המכון מקום חדש עבורו בשכונת קטמון בירושלים. המקום הוא בנין של "הסוכנות היהודית", אשר הסכימה להשכירו למכון בסכום נמוך יותר עקב ההערכה לפעילותו. המכון עבר לשם בתחילת תש"ע. מקום זה אמנם מרוחק עבור אברכים רבים הבאים מחוץ לירושלים כל יום, אך כשלעצמו הוא מרווח ונרחב הרבה יותר מהקודם, וגם מאפשר לראשונה את פעילות בית הדין של המכון בסמיכות מקום לבית המדרש, דבר המחזק את השיתוף ביניהם.

²⁵ יליד תרפ"ח. ראש ישיבת ההסדר "ברכת משה" שבמעלה אדומים. מפרש הרמב"ם ופוסק. (מתוך ויקיפדיה בערך על שמו)

²⁶ יליד תש"א. ראש מכון "צומת" שבאלון שבות לשאלות טכנולוגיות בהלכה. ראש "מנהל הגיור" ודיין בו. (מתוך ויקיפדיה בערך על שמו)

²⁷ ראה להלן 6.2.

באלול תשע"ב נפתחה במכון מסגרת לימודים נוספת לזו הותיקה. המדובר בקבוצה בת עשרה אברכים, שהתחייבו לשליחות בת כמה שנים כרבני קהילות בחו"ל. הוכנה עבורם תכנית לימודים מיוחדת.²⁸

עוד על תלמידי המכון ובוגריו במהלך השנים ראה להלן 4.7 .

2.7. יום ירושלים של ארץ חמדה

האירוע המרכזי השנתי הקבוע של מכון ארץ חמדה הוא ביום ירושלים. רבני המכון, העובדים, האברכים, בוגרים, חברי העמותה, אנשים מבאי "בית המדרש של יום שישי"²⁹, ידידים ותורמים, הם ומשפחותיהם, מתכנסים יחד באירוע חגיגי שמח ומכובד. הם שומעים דברי תורה וברכות מפי ראשי המכון, רבנים ואנשי ציבור ידועים, ומציינים את שמחתה של ירושלים בסעודה, בשירה, בנגינה ובריקוד. בשנים הראשונות היה מפאר את האירוע הרב ישראלי בשיחתו העמוקה והמפעימה. אירוע זה, המשמש כמפגש נעים לכל "משפחת ארץ חמדה"³⁰ וכ"דינר" הבא לעודד תרומות למכון, נקבע ליום ירושלים כדי לעודד ולחזק את קיבועו ואת חגיגותו של יום זה בתודעה הציבורית.

²⁸ ראה להלן 6.5 .

²⁹ ראה להלן 5.2 .

³⁰ ביטוי השגור על לשונו של הרב כרמל. הכוונה לכל המוזכרים לעיל בפסקה הקודמת.

3. חזונו הכללי של המכון

3.1. המטרה

מטרתו של "מכון ארץ חמדה" היא להקים דור של תלמידי-חכמים גדולים. תלמידי-חכמים בעלי ידע הבנה ועומק בש"ס, בפוסקים ובשאר מרחבי התורה והחיים, בעלי יכולת פסיקה בכל תחומי ההלכה, ובתוך כל זה מחוברים עמוקות לעם, לארץ, לציונות ולמדינה - בתפיסתם הרוחנית הרחבה, בנפשם³¹ ובפעילותם. תלמידי-חכמים החושבים בראש גדול, לוקחים אחריות הלכתית וציבורית, ובעלי יכולת מנהיגות, היכולים להוביל את הציבור דרך הפצת תורה בכל תחום תורני בו יעסקו³². היתה תחושה כי הדבר נצרך עוד יותר בתקופה זאת עקב הקיטוב בעם³³.

על-אף מרכזיות העיסוק בתחום המשפטי שבתורה במכון, מעולם לא ראו ראשי המכון את תפקידו כ"כולל דיינות" העוסק בהכשרת דיינים בלבד. המטרה היא כללית יותר. המכון מייעד את עצמו להכשיר תלמידי-חכמים היכולים לשמש כדיינים, אך גם היכולים באותה מידה לשמש כרבני ערים וקהילות, כראשי ישיבות, כר"מים וכאנשי חינוך, וכולם מתוך אותה הגדלות התורנית הנזכרת. נכון הדבר כי היה מלכתחילה חלום³⁴ לשנות את פני בתי-הדין הרבניים ע"י הכנסת דיינים בוגרי הציונות הדתית, אשר מקובל כי בד"כ מרגישים יותר מחוברים עם הציבור הכללי וכי בד"כ לוקחים את תפקידם באופן יותר אידאליסטי מאשר דיינים מחוגים אחרים, אך זאת לא היתה המטרה כולה.

מטרה זאת לא השתנתה מהקמת המכון ועד היום.³⁵

3.2. הצורך שעלה מתוך עולם הישיבות הציוני

גם מתוך עולם הישיבות הציוני עלה צורך מקביל.

בישיבות ההסדר והגבוהות גדלו תלמידי-חכמים צעירים רבים, אשר רצו להמשיך ולגדול בתורה, יחד עם היותם משרתים בצבא ומחברים לעם ולארץ. בישיבות בהן הם למדו לא התאפשר הדבר תמיד. לישיבות מגיעים תלמידים חדשים כל שנה, ולא תמיד יש להן יכולות להחזיק בנוסף אברכים מבוגרים יותר לשנים נוספות. כמו-כן, מורגש היה צורך לקבץ את אותם האברכים

³¹ ראה להלן הערה 97.

³² תקנון העמותה, ובפרסומים לציבור הבאים: הרה"ג הרב שאול ישראלי שליט"א נשיא מכון ארץ חמדה - ריש מילין, "ארץ חמדה" מכון גבוה ללימודי היהדות ירושלים, יעדים ודרכי ביצוע, יחודו של ארץ חמדה, כולם מארכיון המכון. כמו כן - מתוך הראיונות שערכת עם הרבנים ארנרייך וכרמל.

³³ הקיטוב החברתי והרעיוני במדינת ישראל - הרקע להקמת "ארץ חמדה", נייר עמדה מאת הרב כרמל, מארכיון המכון.

³⁴ מסיבות פוליטיות ואחרות, התממש חלום זה רק בחלקו הקטן עד עתה (תשע"ב). רק שלושה מעשרות בוגרי המכון התמנו לדיינים בבתי הדין הרבניים עד היום. בוגרים אחרים מכהנים כדיינים בבתי דין לגיור. אמנם המכון פתח רשת פרטית של בתי דין לדיני ממונות, שרבים מדייניה הם בוגרי המכון. עליה ראה להלן פרק 7.

³⁵ מהראיונות הנ"ל.

החפצים להמשיך בלימודם מכל הישיבות לחבורה אחת גדולה שתלמד יחד בהדרכה רבנית מתאימה, כך יוכלו לגדול בתורה באופן הרבה יותר משמעותי מאשר ישארו כל אחד במקומו.³⁶ על כן נדרש היה להקים עוד קומה בחינוך התורני הציוני הגבוה. צורך נוסף שעלה מתוך עולם הישיבות הציוני היה צורך בר"מים ציוניים לישיבות אלו. בתחילת דרכן של ישיבות ההסדר היו בהן ר"מים רבים שהיו בעלי השקפה חרדית. הדבר צרם לתלמידים, שהיו בעלי השקפה אחרת, אך לא היו בנמצא מספיק תלמידי-חכמים למדנים ציוניים היכולים לשמש כר"מים. במהלך השנים הורגש הצורך לשנות את המצב.³⁷

3.3. הדרך - בית מדרש גבוה ומרכזי

הדרך להוצאה אל הפועל של כל הרעיונות הללו היא קיבוץ האברכים הבוגרים המוכשרים ביותר מכל הישיבות, החפצים להמשיך ולגדול בתורה, אל מקום מרכזי אחד, בית מדרש גבוה, להכין עבורם תכנית לימודים מתאימה בתחומי התורה השונים, ולאפשר להם ללמוד ולקבל הדרכה תורנית מתלמידי-חכמים גדולים ומנוסים בתחומי התורה השונים, תוך-כדי המשך חינוכם לקשר עם העם והארץ, ותוך-כדי מתן אפשרות לכל זה ע"י תמיכה כלכלית מספיקה. כל זה נעשה בבית המדרש (ה"כוללי") של מכון ארץ חמדה אשר בירושלים.³⁸

3.4. תחום הלימוד המרכזי של בית המדרש וסיבותיו

כתחום הלימוד המרכזי בבית המדרש נקבעו סדרי נשים-נזיקין שבתלמוד וה"טורים" הנובעים מהם בשלחן ערוך - אבן העזר וחושן משפט. המטרה היא לעבור על כל היקפם במהלך תכנית שבע-שמונה השנים³⁹, חלק גדול מהם בעיון והשאר בבקאות. במהלך השנים ניגשים האברכים למבחני הדיינות של הרבנות הראשית, אשר המסיימם מקבל כושר לדיינות ויכול לשמש גם כרב עיר.⁴⁰

כמה סיבות היו לבחירת תחום לימודים זה⁴¹:

- הרצון להעמיד דיינים בבתי הדין השונים ובכך להשפיע לטובה על הציבוריות הישראלית.
- הרצון להעמיד ר"מים איכותיים לישיבות הציוניות. כיון שמקובל בישיבות רבות ללמוד את המסכתות שבסדרי נשים-נזיקין, הלומד אותן על הלכותיהן בצורה רצינית, מוכשר לתפקיד זה.

³⁶ כל המקורות שבהערה 32 לעיל.

³⁷ ע"פ הקיטוב החברתי והרעיוני במדינת ישראל - הרקע להקמת "ארץ חמדה", נייר עמדה מאת הרב כרמל, מארכיון המכון.

³⁸ ע"פ פרופסור ישראל אהרוני, מצוטט אצל חיים שפירו, "The 'Weizmann Institute' of Tora studies", ג'רוזלם פוסט, 8 ביוני 1989.

³⁹ ראה לעיל 2.6.

⁴⁰ כך מפי השמועה. לא בדקתי זאת ברבנות הראשית.

⁴¹ ע"פ כל המקורות הנזכרים לעיל בפרק זה.

- תחומים אלו בתלמוד ובהלכה ידועים כעמוקים, רחבים ו"למדניים" במיוחד, ובכך הם מפתחים את גדלותו התורנית ואת הכושר הלימודי והעיוני של תלמיד-חכם העוסק בהם לכל כיוון תורני שיפנה בהמשך פעילותו, בין לפסיקה בין להעברת שיעורים.
- רוב האברכים המגיעים משיבות ההסדר לאחר כמה שנות לימוד הינם כבר בעלי הסמכה לרבנות, או שעברו חלק ניכר מהמבחנים לקראתה⁴², ולכן תחומי אורח חיים ויורה דעה פחות מתאים עבור החזון⁴³.
- מבחני הדיינות דורשים ידע ולמדנות כבירים, ולכן הרצון לעשותם יוצר מוטיבציה ומרץ משמעותיים ללמידה אינטנסיבית ביותר אצל הלומדים לקראתם.
- הלימודים למבחני הדיינות, וכן המבחנים עצמם, הם הגבוהים והקשים ביותר מבחינת היקף החומר ועמקו מבין נושאי המבחנים של הרבנות הראשית, ולכן גם המוערכים ביותר. בכך מתאימים לימודים אלה לחזונו של המכון.
- בזמן הקמת המכון היתה תחושה כי אין מספיק תלמידי-חכמים היודעים תחומים אלו על כל היקפם ועמקם בציבור הדתי-ציוני, וכי אין מספיק מסגרות לימודים המאפשרות לימוד כזה.

3.5. תחומי לימוד נוספים והעשרות - עקרונות

היות ומטרתו של המכון היא העמדת תלמידי-חכמים בעלי יכולות רבות, כוללת תכנית הלימודים כמה תחומים נוספים על התחום העיקרי דלעיל, והם: תנ"ך, הלכות אורח חיים ומחשבת ישראל. כמו-כן מתקיימים לעיתים ימי-עיון להעשרת הלומדים, בהם מלמדים רבנים שמחוץ למכון ומומחים בתחומים שונים. הרחבה ופירוט יעשו בפרק הבא.

3.6. הקשר עם העם - עקרונות

תפיסת המכון את עצמו כחלק מהעם וכמשרת אותו לא מתבטאת רק בהכשרתם של הלומדים אל העתיד, אלא גם בתקופת לימודם עצמה. על-כן מתקבלים למכון רק בוגרי צבא, אשר ממשיכים בשרות המילואים במהלך לימודיהם, וכן מחוייבים הלומדים לעבודה קהילתית תורנית של שעות אחדות בשבוע. על כך ראה להלן בפרקים 5 ו-6.

⁴² אלו שטרם סיימו מבחנים אלו לפני הגעתם למכון, משלימים אותם בד"כ במהלך לימודיהם בו, במקביל לתכנית הלימודים העיקרית.

⁴³ התחום שקרוי היום "מבחנים לכושר לרב עיר מטעם הרבנות הראשית", שכולל נושאים נוספים מאורח-חיים ויורה-דעה, לא היה מפותח בראשית ימיו של המכון, מה גם שה"כושר לדיינות" שמקבלים העומדים בכל מבחני הדיינות מאפשר להם להיות גם רבני ערים. יש להוסיף, שיש באברכי המכון שמשלימים מבחנים אלו במקביל ללימודי התכנית העיקרית.

4. בית המדרש

4.1. סדר יום הלימודים

שעות הלימוד של האברכים בבית המדרש הן משעה 8:30 בבוקר ועד 18:00 בערב בימים א-ה. בצהריים ישנה הפסקה רשמית בת שעה, בה אוכלים האברכים מה שהביאו מבתיהם. התכנית מבוססת גם על לימוד עצמי של האברכים בבתיהם כשעתיים בכל ערב ובימי שישי. שנת הלימודים במכון הינה ארוכה מזו הישיבתית, וכל-שכן מזו האקדמית. אברך שאינו עומד בזמנים⁴⁴ אינו נקנס, אך השומר על הזמנים במדויק מקבל תוספת למלתו החדשית⁴⁵.

4.2. תכנית הלימודים המפורטת של תחום הלימוד המרכזי

4.2.1. הצורך בתכנית מפורטת. שבע ואף שמונה שנים הן זמן מצומצם מאוד על מנת להספיק ללימוד היטב את המסכתות המדוברות ואת השלחן ערוך שעליהן ולעמוד בהצלחה במבחני הדיינות. על כן נדרשה תכנית לימודים מפורטת ומדויקת שתאפשר להצליח בכך. התכנית נבנתה במחשבה רבה ע"י הרבנים ארנרייך וכרמל מתוך התייעצות עם הרב ישראלי זצ"ל וילחט"א הרב זלמן נחמיה גולדברג, והיא מנסה לעמוד בקריטריונים רבים, ובכך להכשיר את בוגרה ליכולות הרבות המצופות ממנו ע"פ חזון המכון.

4.2.2. פירוט התכנית. כל אברך מקבל בתחילת כל שנת לימודים תכנית מפורטת לאותה שנה, בה פירוט מדויק של החומר שאמור להלמד ע"י כל אברכי בית המדרש במקביל בכל שבוע משבועות השנה⁴⁶. בתכנית שמונה השנים שבשנים האחרונות, מיועדות שלוש שנים ללימוד סדר נשים ושלחן ערוך אבן העזר, וחמש שנים ללימוד סדר נזיקין ושלחן ערוך חושן משפט.⁴⁷ חומר הלימודים המיועד להלמד בבית המדרש במהלך שעות היום, מיועד ללימוד עיוני ומעמיק של התוכן הבסיסי של אותו חומר עם ראשונים ואחרונים רבים. אמנם זהו עיון מהיר יותר מן המקובל בישיבות מסוימות, שכן יש לאזן את הרצון והצורך בעיון ובהעמקה עם הצורך בהספק. בחדשה הראשונים של כל שנה נלמדים כך פרקים נבחרים ממסכתות סדרי נשים ונזיקין שבתלמוד, ובשאר השנה נלמדים סימנים נבחרים מתוך השלחן ערוך אבן העזר וחושן משפט. חומר הלימודים המיועד להלמד ע"י האברכים בבתיהם בערבים ובימי שישי, הוא החלקים שבמסכתות אלו ובחלקים אלו שבשלחן ערוך שאין אפשרות להספיקם בלימוד עיוני, ועל כן הם מיועדים ללימוד בקיאות. בחירת החלקים השונים נעשתה מתוך מחשבה מרובה. השילוב המחושב של לימוד הגמרא עם ההלכה ושל לימוד העיון עם ההספק הבקיאותי אמור להצמיח⁴⁸ תלמיד-חכם שהינו גם בעל ידע רב וגם בעל יכולת עיון והעמקה. דברים אלה מקנים גדלות תורנית הן כדיין וכפוסק הלכה, הן כר"מ בישיבה, הן כרב קהילה המסוגל להעביר שיעורים עמוקים לבני קהילתו.

⁴⁴ לאברכים רבים קשה לעמוד בזמנים אלו באופן מלא, בפרט במיקומו הנוכחי של בית המדרש.

⁴⁵ כך הורה הרב ישראלי לרבנים ארנרייך וכרמל.

⁴⁶ החומר העיוני (ראה להלן) מוצג בפירוט שבועי והחומר הבקיאותי (כנ"ל) מוצג בפירוט חדשי.

⁴⁷ תלמידים חדשים מתקבלים כמעט בכל שנה, ומתחילים את תכנית שמונה השנים שלהם מאותו שלב בו נמצא בית המדרש באותה שנה. כיון שהתכנית היא מחזורית ושנים כמה מבחני דיינות על חלקים שונים של החומר, אין בכך בעיה.

⁴⁸ וכך גם קורה בפועל, ע"פ עדויות הבוגרים.

בשנים האחרונות אין התכנית נשמרת באופן מלא ומדוקדק ע"י כל האברכים, אמנם לכל הפחות קויה הכלליים נשמרים כמעט תמיד. כך עוסק רוב בית המדרש באותן סוגיות רוב הזמן והדבר מאפשר דיונים לימודיים משותפים רבים בין האברכים.

4.2.3. שאלות ומבחנים. יחד עם תכנית ההספק השנתית מקבל כל אברך חוברת עבה⁴⁹ ובה עשרות עמודי "שאלות לעיון וחזרה" על החומר הנלמד. השאלות נכתבו במחזור הלימודים הראשון בהתייעצות עם הרב ישראלי, ומטרתן לעודד תשומת לב וזכרון לנושאים החשובים כמו גם לפרטים רבים בחומר הנלמד, ובכך לסייע הן לעיון ראשוני בחומר, הן לחזרה עליו. בשנותיו הראשונות של המכון נתבקשו האברכים לענות עליהן בכתב, והתשובות אף נבדקו ע"י הרבנים, אך זאת היתה "גזירה שאין הציבור יכול לעמוד בה", וכיום אין בקשה כזאת.

ישנם גם מבחנים חדשיים על החומר הנלמד, בעיקר על החומר הבקיאיתי אשר מפאת מהירות למידתו יש יותר ענין לשים לב לזכירתו. מבחנים אלו הם חלק מן התכנית, אך אינם חובה. חלק ניכר מן האברכים ניגש אליהם והעושים כך מקבלים תוספת למלגתם. גם מבחנים אלה הם מהשנים הראשונות של המכון, והרב ישראלי עבר אף עליהם. תאריכי המבחנים ניתנים מראש יחד עם תכנית ההספק השנתית.

ראשי המכון רואים חשיבות רבה בשאלות ובמבחנים הנ"ל, כיון שהם מאפשרים לעודד את רצינות הלמידה ולמדוד אותה לאורך כל השנה ע"י אמצעי אשר נפוץ אמנם באקדמיה אך פחות בעולם הישיבות.⁵⁰

4.2.4. שיעורים עיוניים. ישנם שני שיעורים שבועיים כלליים העוסקים בסוגיות הנלמדות בעיון. את השיעור המרכזי בן השעה וחצי מעביר כיום הרב ארנרייך⁵¹. מנקודת מבטו של תלמיד, נראה כי מטרתו של השיעור הן רבות: לעודד ולחנך את האברכים ללמוד ולחשוב בעיון ובעומק, לעורר תשומת לב לפרטים קטנים ולדיוקים במילים, לפתח באברכים למדנות ישיבתית קלאסית של 'חקירות' למדניות מדויקות ומחודדות בסברתן, להכיר לאברכים כיווני חשיבה נוספים בכל סוגיה, להביא לאברכים מקורות לא מוכרים ממרחבי ספרי הראשונים והאחרונים הנוגעים לסוגיה הנלמדת, להעלות לדיון ציבורי בבית המדרש - ומתוך כך להכניס לזכרון האברכים - סוגיות עקרוניות ששואלים עליהן במבחני הדיינות פעמים רבות, וגם לעורר את בית המדרש ללימוד משותף, מעמיק, מפרה ומברר דרך ויכוחים למדניים, דבר שיש בו ערך רב גם מעבר לאותה סוגיה מקומית.⁵²

⁴⁹ בשנים האחרונות החוברת איננה מודפסת אלא נשלחת לאברכים באמצעות הדואר האלקטרוני, כחלק מתפיסתו האקולוגית של הרב כרמל.

⁵⁰ יחודו של ארץ חמדה (פרסום לציבור), אות ו. יעדים ודרכי ביצוע (פרסום לציבור), הדרך. שניהם מארכיון המכון. וכן: פרופסור ישראל אהרוני, מצוטט אצל חיים שפירו, לעיל הערה 38.

⁵¹ עיין לעיל 2.5, 2.6.

⁵² את שיעורו פותח הרב ארנרייך בדברי אגדה עמוקים הקשורים לפרשת השבוע או לחג מתקרב, וכן לעתים מעביר הוא שיעור למדני על אותו חג, וזאת כדי לפתוח את האברכים לכיוונים נוספים מתוך עיסוקם האינטנסיבי בסוגיות נשים-נזיקין. כדיין בבית דין לגיור שנים רבות, קרוב ענין זה ללבו, וגם אותו הוא מזכיר פעמים רבות. גם דבר זה נובע מתוך תפיסתם הרוחנית הכלל-ישראלית של ראשי המכון, בה הם רוצים לחנך את האברכים, כחזונו של המכון.

שיעור שבועי עיוני נוסף בסוגיה הנלמדת מעביר הרב זלמן נחמיה גולדברג. הרב גולדברג הוא מגדולי דורנו בכל תחומי הלמדנות וההלכה, ושיעורו בן השעה, הקבוע במכון מאז הקמתו, מוסיף רבות ללימוד בבית המדרש.

4.2.5. חברות. לשם עידוד יכולת ההוראה והיצירתיות של האברכים ולשם הגברת השיתוף הלימודי בבית המדרש, כוללת תכנית הלימודים גם העברת 'חברות' [שיעורים הנאמרים ע"י בני החבורה זה לזה באופי המאפשר דיון פתוח]. פעם בשבועיים מתחלקים האברכים לשלוש קבוצות קבועות למשך ארבעים וחמש דקות, ואחד מן האברכים מעביר בפני חבריו מהלך למדני שהכין על סוגיא הנלמדת באותה תקופה, עדיף מתחום הבקיאאות הנצרך יותר להעמקה. הדבר נעשה בתורנות, כך שלכל אברך יוצא להעביר 'חבורה' פעמיים בשנה בממוצע.

4.2.6. העצמאות הלימודית האישית ביחס לכל האמור. התכנית המפורטת והמדויקת יכולה לתת תחושה לקורא כי אופי הלימוד מוכתב ומכוון מאוד וכי אין מקום לגוון אישי. אך הדברים אינם כך. למרות תכנית ההספקים ובתוכה מתקיים בבית המדרש לימוד רב-גוני ביותר. ישנם סגנונות לימוד אישיים רבים וצורות חשיבה רבות, אשר מתבטאים הן בידיעת האברכים שסברא מסוימת או שאלה מסוימת כדאי לברר דוקא אצל פלוני, הן בויכוחים למדניים, הלכתיים ואף רוחניים. הדבר נשמר עקב עקרון הרבגוניות שבקבלת התלמידים, עליו ראה להלן 4.5.

4.3. תכנית הלימודים המפורטת של תחומי הלימוד הנוספים

4.3.1. הצורך בלימוד תחומים נוספים. לאור חזונו של המכון להצמיח תלמידי-חכמים הגדולים בתחומים רבים והיכולים לשרת את העם בהפצת תורה בתחומים שונים, כוללת תכנית הלימודים מקצועות נוספים בתורה.

4.3.2. תכנית ההספקים והמבחנים בתנ"ך ובהלכות שלחן ערוך אורח חיים. בתכנית השנתית אותה מקבל כל אברך, ישנם הספקים חדשיים ללימוד בקיאותי בנביאים וכתובים ובשלחן ערוך אורח חיים עם משנה ברורה. הספקים אלה מיועדים להלמד כחצי שעה נוספת בכל ערב, ולהצטרף יחדיו במהלך כל שנות התכנית למעבר על כל הנביאים והכתובים ועל כל שלחן ערוך אורח חיים. התכנית כוללת גם מבחנים חדשיים, אשר העושה אותם מקבל תוספת מלגה. גם תאריכם של מבחנים אלה ניתן מראש יחד עם התכנית השנתית. ראשי המכון רואים תכנית זאת כחלק מהותי של תכנית הלימודים הכללית, אך יש לציין שחלק מן האברכים לא עומד בה. בשנת הקמתו של המכון היה נסיון להפעיל תכנית דומה של מבחנים ועבודות ביחס להספקים בספרי הראשונים במחשבת ישראל, אך גם היא היתה "גזירה שאין הציבור יכול לעמוד בה" ולכן לא המשיכה.

4.3.3. השיעורים בתנ"ך. מראשית ימיו של המכון מעביר הרב כרמל שיעור שבועי בתנ"ך, שגם הוא חלק מתכנית הלימודים. לרב כרמל ישנן דרכים ייחודיות ומקוריות בפרשנות התנ"ך והוא מסתמך גם על מדרשים רבים. לדבריו, מטרתו של השיעור הן גם חינוך לחשיבה יצירתית, להיכרות עם תגליות הארכיאולוגיה ולהתמודדות עם ביקורת המקרא, מלבד המטרה העיקרית של ידיעת התנ"ך והמדרשים המתייחסים אליו בהיקף ובעיון.

4.3.4. השיעורים במחשבת ישראל. בתכנית הלימודים ישנו גם שיעור שבועי במחשבת ישראל. בתחום זה ראו לנכון ראשי הכולל להעשיר את האברכים בשיעורים בעלי כיוונים רוחניים ואופיים שונים, כדי שתתעורר באברכים תסיסה רוחנית ותוצר היכרות עם עולמות רוחניים שונים

ופתיחות אליהם. על-כן מעבירי שיעור זה והנושא אותו הם מעבירים מתחלפים כל שנה או פחות מכך. בשנת הקמתו של המכון העביר את השיעור הרב עוזי קלכהיים זצ"ל, ומאז העבירו אותו רבים, ביניהם הרב גג"ר זצ"ל⁵³, וילחט"א הרבנים (ע"פ סדר הא"ב) דניאל אפשטיין⁵⁴, מרדכי גרינברג⁵⁵, אלי סדן⁵⁶, יעקב פילבר⁵⁷, יצחק שילת⁵⁸, אורי שרקי⁵⁹ והפרופסורים בנימין גרוס⁶⁰ ושולם רוזנברג⁶¹.

4.3.5. ימי עיון והעשרות. כחלק מחזונו של המכון להצמיח תלמידי-חכמים המעורים במציאות ההווית ומתוך כך יכולים לפעול בתוכה, רואים לנכון ראשי המכון להעשיר את אברכיו בתכנים מחוץ לבית המדרש. כך התקיימו ימי עיון בנושאים שונים במהלך השנים. בשנים הראשונות התקיימו הרצאות על המשפט האזרחי בארץ ועל התקשורת בה⁶². יום עיון על חוקה למדינת ישראל התקיים בשנת תשס"ו⁶⁴.

למיטב ידיעתי, בשנים האחרונות מתקיימת העשרה זאת בשתי מסגרות בלבד. המסגרת הראשונה היא יום העיון השנתי לזכרו של הרב ישראל. ביום הזכרון לפטירתו, י"ט בסיון, מקיים המכון יום עיון לזכרו דרך קבע. ביום זה, המיועד לאברכי המכון ולציבור הרחב, מועלים בדרך כלל נושאים המשמעותיים להויה הישראלית כיום, ודוברים שונים - רבנים ואנשי מקצוע מכיוונים שונים - מנסים לתת התייחסות תורנית ומקצועית לנושאים אלה, לעתים מתוך משנתו ההלכתית הרחבה של הרב ישראל.

המסגרת השניה היא לימודי גישור, פסיכולוגיה ורטוריקה במסגרת תכנית "לקראת שליחות" להכשרת רבני קהילות הפועלת מטעם "קרן רוטשילד" באוניברסיטת בר-אילן. המדובר בתכנית בת חצי יום כל שבוע למשך שנה, אשר מעשירה את לומדיה לקראת רבנות קהילה. כחמישה מאברכי הכולל עם נשותיהם היו מופנים לתכנית זאת בכל שנה.

⁵³ תש"י-תשס"ז. ראש ישיבת "שיח יצחק". ידוע בעמקו ובייחודו הרוחניים. (מתוך ויקיפדיה בערך על שמו)

⁵⁴ בעל תואר שני בפילוסופיה. תלמידו ומתרגמו לעברית של הפילוסוף היהודי-צרפתי עמנואל לוינס. (מידע אישי, וכן לגבי האישים הבאים)

⁵⁵ ראש ישיבת כרם ביבנה.

⁵⁶ ראש מוסדות "בני דוד" בעלי.

⁵⁷ מתלמידי הרצ"ה קוק וממפיצי תורתו. מיסד ישיבת ירושלים לצעירים וראשה הראשון.

⁵⁸ מלמד בישיבת "ברכת משה" במעלה אדומים. מתרגם כתבי ראשונים.

⁵⁹ ראש המחלקה הישראלית ב"מכון מאיר".

⁶⁰ היה דיקן הפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטת בר אילן. מומחה לכתבי המהר"ל מפראג.

⁶¹ היה ראש החוג למחשבת ישראל באוניברסיטה העברית.

⁶² בנוסף לשיעורים, לומדים אברכים רבים לעצמם ספרים שונים באמונה ובמחשבת ישראל, איש לפי נטיית ליבו. אמנם זמן רב להשקיע בתחום זה לא מתאפשר עקב תכנית הלימודים העמוסה. ראה גם להלן הערה 132.

⁶³ פרופסור ישראל אהרוני, מצוטט אצל חיים שפירו, לעיל הערה 38.

⁶⁴ אתר המכון-אודות-מידעונים-ראש השנה תשס"ו [כאשר יש טעות באתר וזהו מידעון לר"ה תשס"ז].

תכנית ההכשרה לרבנות קהילה בחו"ל, הנפתחת במכון בשנת תשע"ג⁶⁵, מעותדת לכלול לימודי העשרה כעין אלה שבתכנית "לקראת שליחות". גם האברכים הלומדים בתכנית הרגילה בבית המדרש יוכלו להשתתף בהעשרה זאת, ולכן הקשר עם תכנית "לקראת שליחות" לא ימשיך בשנים הבאות.

ישנן גם העשרות תורניות נוספות. מפעם לפעם מגיעים למכון רבנים אורחים⁶⁶ להעביר בו שיעורים בתחומים תורניים מגוונים. ישנם גם אברכים ההולכים באופן אישי לשימוש' הלכתי (סטאזי) אצל רבנים מורי הוראה⁶⁷ בתחומים מסוימים, בברכת ראשי המכון.

כמו-כן, כחלק מתפיסתו הרוחנית מאפשר ומעודד המכון עשיית תואר אקדמי (ראשון בד"כ) "מן הצד" במהלך שנות הלימודים ע"י אברכים שהדבר מתאפשר להם במקביל ללימודי התכנית הכללית.

4.3.6. עידוד יצירה תורנית. כחלק מחזונו מעודד המכון יצירה תורנית בקרב אברכי בית המדרש. עבור זאת, המכון מוציא לאור קובץ תורני בשם "חמדת הארץ", הכולל מאמרים למדניים והלכתיים, וגם מאמרים בתנ"ך ובמחשבת-ישראל, שכותבים ראשי המכון ואברכי בית המדרש. עד עתה יצאו לאור שבעה כרכים.

עידוד משמעותי ליצירה תורנית מהווה הפעילות הקהילתית לסוגיה, הנעשית ע"י אברכי בית המדרש.⁶⁸

המכון הינו שותף ל"פרס הרב ישראלי ליצירה תורנית", יחד עם משפחת הרב ישראלי שיזמה אותו, ישיבת מרכז הרב ומכון ההוראה "מרחבים". עניינו של פרס זה הוא עידוד היצירה התורנית, והוא מוענק כל שנה ביום הזכרון של הרב ישראלי לכמה מחברי ספרים ומאמרים מצטיינים, ההולכים בעקבות משנתו הרעיונית וההלכתית.

4.4. בחירת התלמידים בעקבות החזון

כאמור לעיל, הוליד חזונו הגדול של המכון תכנית לימודים שאפתנית. לא כל אחד מתאים לדברים אלו. על-כן נבחרים המועמדים ללימודים במבחנים קפדניים ביותר, ורק אחד מתוך כמה מועמדים זוכה להתקבל. ראשי הכולל מנסים למצוא מבין המועמדים את האברכים המוכשרים והלמדנים ביותר, ובעלי השאיפות הלימודיות והרוחניות הגדולות ביותר, תכונות שיאפשרו עמידה בתכנית הלימודים התובענית וצמיחה לגדלות אמיתית בתורה.

השותפות עם העם והמדינה, ההסתכלות הרחבה, יכולת ההנהגה ולקיחת האחריות הציבורית, גם הם מאשיות המכון. על כן מתקבלים רק אברכים בוגרי צבא הממשיכים בשירות המילואים בו, ונעשה נסיון לקבל רק אברכים בעלי הגישה המוזכרת לעיל. אותם אברכים שאינם כאלה מושפעים לכיוון זה פעמים רבות ע"י הרבנים ובית המדרש במהלך שנות לימודיהם.

⁶⁵ ראה להלן 6.5.

⁶⁶ בשנים האחרונות היו אלו הרבנים מרדכי וויליג, זאב וייטמן, דוב זינגר, מרדכי נגרי, עדין שיינולץ ויחזקאל סופר.

⁶⁷ בשנים האחרונות היו אלו הרבנים אליהו אברגיל ואיתן איזמן.

⁶⁸ ראה להלן פרקים 5 ו-6.

גם תכונות אישיות של חברותיות ומנהיגות חשובות עבור דברים אלו, כמו גם עבור הלימוד המשותף בבית המדרש עצמו, ועל כן גם אליהן מתייחסים ראשי המכון בבדיקתם את המועמדים. בדרך כלל מתקבלים אברכים בוגרי שש שנות ישיבה אך מאידך צעירים מגיל שלושים, וישנה עדיפות לאברכים שכבר עברו כמה שיותר מבחנים לסמיכה לרבנות. בכניסתם ללימודים מתחייבים האברכים שלא לעבוד בשום עבודה שהיא, על-מנת לפנות את עצמם ללימודי המכון בלבד. כמו-כן מתחייבים הם לעסוק בפעילות קהילתית בהתנדבות למשך ארבע שעות שבועיות במהלך לימודיהם⁶⁹, ובהפצת תורה או בחינוך בסיום לימודיהם.

4.5. עקרון הרבגוניות בבחירת התלמידים

עקרון חשוב נוסף, המשפיע משמעותית על בחירת האברכים המתקבלים, לעתים אף על חשבון משהו מן התכונות הנזכרות לעיל⁷⁰, הוא רצונם של ראשי המכון בבית מדרש רבגוני כמה שיותר. ראשי המכון רואים כאידיאל בית מדרש שיהיו בו אברכים מכמה שיותר גוונים בציונות הדתית. מכמה שיותר עדות. מכמה שיותר ערים. מכמה שיותר ישיבות. מהארץ ומחו"ל. גם עקרון זה נובע מהחזון הכללי של המכון, מכמה סיבות. המכון רוצה לקבץ את מיטב תלמידי-החכמים מכל הישיבות למרכז תורני גבוה אחד. המכון מעונין להצמיח מנהיגים שיוכלו לחזור לקהילתם, לדבר בשפתה ובמושגיה ובכך ליצור קשר עמה ולקדם אותה⁷¹. כמו-כן מעונין המכון במפגש המתרחש בין האברכים עצמם, כאשר המפגש בין צורות החשיבה, תפיסות העולם, העולמות הרוחניים והאופיים השונים זה מזה, פותח את האברכים לשונה מהם⁷² ואף מעורר לתסיסה, להפריה, ליצירה ולהתפתחות לימודית ורוחנית במישורים רבים, וכל אלה מקדמים את האברכים לצמוח לקראת הדמות שגידולה הוא מטרת המכון. ניתן אולי גם להוסיף לענין זה את העובדה כי באופיים ובצורת לימודם שונים ראשי המכון זה מזה, על אף הדמיון בתפיסת עולמם ובגישה הרוחנית וההלכתית שלהם.

4.6. אופי הלימוד והאווירה בבית המדרש

רוב הלימוד בבית המדרש נעשה בלימוד בחברותות, כעידודם של ראשי המכון לפיתוח ההעמקה והשיתוף בבית המדרש. אמנם יש אברכים המעדיפים ללמוד ביחידות, בפרט בתקופות החזרות שלפני המבחנים לדיינות. פעמים רבות מתרחב הדיון הלימודי אל מעבר לחברותא המצומצמת, ולעתים אף גועש בית המדרש כולו בויכוח סוער בסוגיה למדנית, הלכתית, רוחנית או מעשית. האברכים מתיעצים זה בזה בנושאים הלימודיים השונים דרך קבע. הרבנים ארנרייך וכרמל משתדלים להמצא בבית המדרש מספר שעות רוב ימות השבוע על אף עיסוקיהם המרובים. הרב ארנרייך, האחראי על תכנית הלימוד בבית המדרש, נוהג להכנס בדברים עם האברכים ביחס לסוגיות הנלמדות.

⁶⁹ ראה להלן 5.1.

⁷⁰ זאת אינה השערה בלבד אלא כך אמר לי הרב ארנרייך בראיון עמו.

⁷¹ פרופסור ישראל אהרוני, מצוטט אצל חיים שפירו, לעיל הערה 38, וכן הרב ארנרייך בראיון עמו.

⁷² בנייר עמדה שלו, **הקיטוב החברתי והרעיוני במדינת ישראל - הרקע להקמת "ארץ חמדה"** שמארכיון המכון, כותב הרב כרמל על הקיטוב בין הזרמים העיקריים בעם. אמנם יתכן שיש כאן גם קריאה לאחדות בתוך הציבור הציוני-דתי, ויתכן שגם ענין זה נמצא בשיקולי הרבגוניות של בחירת התלמידים.

תו אופי משותף שניתן אולי לראותו בבית המדרש ככלל ואצל האברכים כפרט, הוא העצמאות הלימודית, ההלכתית ופעמים רבות אף המחשבתית. הדבר נובע מבגרותם של האברכים, מגדלותם התורנית היחסית ומתכונותיהם. על-אף הכיוונים הרוחניים הרבים שבבית המדרש, נדירה יחסית היא ההסתמכות על רבנים וראשי ישיבות שבדורנו וציטוטם כסמכות מוחלטת בשאלות השונות העולות על הפרק מפעם לפעם. ישנם ויכוחים רבים בבית המדרש בכל התחומים, אך בד"כ הטיעונים הם ענייניים ונובעים מן המקורות התורניים עצמם. הפעילות הקהילתית לסוגיה⁷³, במיוחד השאלות ההלכתיות עליהן עונים האברכים, אך גם השיעורים אותם הם מכינים, מהווה חלק משמעותי בהווי הבית-מדרשי המשותף, בעוררה שאלות ודיונים רבים בין האברכים. האוירה בבית המדרש היא חברית ונעימה, של שותפות וקרבה. רבים מהאברכים נעשים חברים טובים וממשיכים להיות בקשר גם מעבר לשעות ולשנות הלימודים המשותפים.

4.7. הבוגרים, תפקידיהם ופעילותם

עשרות רבות של בוגרים העמיד המכון מאז הקמתו ועד היום. רבים מהם המשיכו בדרכם הלאה עוד בטרם סיימו את כל תכנית הלימודים, אך רבים גם השלימו אותה וזכו בסמיכה לדיינות של הרבנות הראשית. כדיינים בבתי הדין של הרבנות הראשית מכהנים היום רק שלושה מבוגרי המכון⁷⁴, אך בבתי דין לגיור, וכן ברשת בתי הדין הפרטיים לממונות "ארץ-חמדה - גזית", אשר המכון שותף בה, מכהנים בוגרים רבים יותר. בוגרים רבים מכהנים כראשי ישיבות וכוללים⁷⁵, כר"מים בישיבות רבות⁷⁶, כר"מים בישיבות תיכוניות, וכראשי מוסדות תורניים נוספים. בוגרים רבים נוספים מכהנים כרבני קהילות וישובים.⁷⁷ רובם המכריע של הבוגרים הם תלמידי חכמים⁷⁸ העוסקים בהפצת תורה. רק מעטים מבוגרי המכון לא המשיכו לכיוון של הפצת תורה כעיסוק המרכזי בחייהם, וראו את ייעודם בלימודים אקדמיים לקראת מקצוע מפרנס ומכובד, אך גם אורח חייהם הוא תורני והגון ביותר, כמובן. תחושתם הכללית של הרבנים ארנריך וכרמל היא כי עד עתה מילא בית המדרש את התקוות שתלו בו להצמחת תלמידי חכמים, ופניהם קדימה לקראת הדורות הבאים של האברכים ולהמשך הפעילויות הנוספות של המכון.

⁷³ להלן פרקים 5 ו-6.

⁷⁴ בין השאר מסיבות פוליטיות. אין הדבר בגלל חוסר גדלות בתורה.

⁷⁵ ביניהם הרב אמוץ כהן, אשר פתח בשוב בית חגי כולל דיינות במתכונת התכנית של "ארץ חמדה", ועומד בראשו.

⁷⁶ ביניהן: אלון מורה, בית אל, הכותל, הר עציון, חספין, ירוחם, כוכב יעקב, כרם ביבנה, מעלה אפרים, עלי, עכו, קדומים.

⁷⁷ אתר המכון-בוגרים.

⁷⁸ טבעו של עולם הוא שגם תלמידי חכמים אינם זוכרים בפרוטרוט את כל ההיקף העצום שלמדו אם הם לא עוסקים בו יומיומית, אבל מכלל תלמידי חכמים הם לא יצאו. ישנם גם תלמידים ובוגרים בעלי כשרון וזכרון מעולים ביותר, אך לא כולם כאלה.

5. הקשר עם הקהילה - בארץ

5.1. הפעילות הקהילתית כנובעת מהחזון

השיתוף עם העם שבחזון המכון לא נשאר ככיוון חינוכי הנוגע לעתידו של אברך בית המדרש בלבד. מאז הקמתו לקח המכון על עצמו משימה משמעותית. בהתקבלו למכון, מתחייב כל אברך לארבע שעות שבועיות של פעילות התנדבותית למען הקהילה במהלך כל שנות לימודיו. הדבר נובע ישירות מתחושת השיתוף עם העם⁷⁹, וכמו-כן נועד לחנך לשיתוף זה, ואף להוות התנסות חיה בכך עבור כל אברך.

לדעת הרבנים ארנרייך וכרמל⁸⁰ מהוים הרגישות אל הציבור והיחידים והשיתוף עם גורם המשפיע בסופו של דבר אף על פסיקת ההלכה. דמותו של הבוגר אמורה לכלול לדעתם מימד זה, ובכך מצטרפת הפעילות הקהילתית אף להכשרתו התורנית של בוגר המכון כפוסק הלכה. בפועל מתבצעת הפעילות הקהילתית באופנים שונים של הפצת תורה, ובכך זוכים האברכים להתנסות - סטאז' - במה שהם מתכוונים לעסוק בהמשך חייהם, וגם בכך צומחת גדלותם ומנהיגותם התורנית והמעשית.

יש להעיר, כי על אף כל הפעילויות שיפורטו בפרקים 5 ו-6, לא כל אברך מממש בפועל את התחייבותו לארבע שעות כל שבוע. אמנם העקרון החינוכי מונחל גם בפעילות הקיימת.

5.2. בית המדרש של יום שישי

הפרוייקט הראשון שלקח המכון על עצמו למימוש רצון זה של נתינה לקהילה, הוא בית מדרש לאנשים עובדים ("בעלי-בתים") בימי שישי, שנפתח באייר תשמ"ח בבית המדרש של המכון. בזמן זה עבר המשק בישראל לשבוע עבודה של חמישה ימים, ויום שישי התפנה ללימוד לאנשים רבים.⁸¹ מאז ועד היום משתתפים עשרות אנשים כל שבוע בבית מדרש זה.

בתחילה היה הלימוד בבית המדרש מבוסס על לימוד בחברותות עם אברכי המכון, שנתבקשו להגיע לשם כך. אך הדבר היה קשה לאברכים רבים, המטופלים בילדים רכים והגרים בחלקם הרחק מבית המדרש, לכן הוסב הלימוד לשיעורים. ישנם ארבעה שיעורים במהלך בוקר זה, שאת חלקם מעבירים אברכי המכון, וחלקם מועבר ע"י רבני המכון ורבנים נוספים⁸², חלקם בוגרי המכון, בתורנות.⁸³

מאז מעברו של בית המדרש לשכונת קטמון בתחילת תש"ע מתקיימים השיעורים שם, וזוכים למשתתפים חדשים.

⁷⁹ לדברי ראשי המכון, כוללת בחובה תחושת שיתוף זאת גם את הרצון הבסיסי להכיר טובה לציבור התומך כלכלית במכון, באמצעות נתינה תורנית בחזרה אליו.

⁸⁰ ראה להלן בסוף 6.2. ובהערה 97 שם.

⁸¹ "ארץ חמדה" מכון גבוה ללימודי היהדות ירושלים (פרסום לציבור), מארכיון המכון. יש להוסיף כי רעיון בית המדרש ליום שישי, שנראה היום פשוט ומוכר, יתכן שנהגה לראשונה ב"ארץ חמדה", ומשם נפוץ לרחבי הארץ.

⁸² ביניהם הרב מרדכי גרינברג והרב מנחם בורשטיין, ראש מכון פועה.

⁸³ לגבי השיעורים כעת, ראה אתר המכון-למד עמנו-בית מדרש של יום שישי.

5.3. שיעורים נוספים לקהילה הניתנים ע"י אברכי המכון

מאז הקמת המכון ועד היום, מעבירים אברכים רבים שיעורים בבתי כנסת באיזורי מגוריהם - בשכונות שונות בירושלים ובערים ובישובים סביב לה⁸⁴. בעבר לימדו האברכים בישיבת "נתיב מאיר" בירושלים ובתיכונים חילוניים⁸⁵. היו גם תכניות לימוד לסטודנטים בוגרי ישיבות הסדר במהלך השנים. ישנם אברכים הלומדים בחברותות עם אנשים עובדים אשר באים לבית המדרש לכמה שעות שבועיות.

ימי העיון של המכון ביום הזכרון של הרב ישראלי פתוחים לציבור הרחב. בשנת תש"ס היתה במכון תכנית להכשרת רכזים ליהדות מקרב עולי ברית המועצות עבור קהילותיהם⁸⁶. את התכנית ריכז מטעם המכון הרב דניאל מן, בוגר המכון, והיא כשלעצמה הצליחה מאוד, אך הקשר עם הרבנות הראשית, עליו היתה בנויה התכנית מבחינה ייעודית וכלכלית, לא עלה יפה, ועל כן היא לא המשיכה בשנים הבאות⁸⁷. מאז עבר המכון לשכונת קטמון נוצר קשר עם הקהילה באיזור. נפתח שיעור למדני לציבור הרחב בהלכות איסור והיתר המועבר ע"י שנים מאברכי המכון. נוצר גם סוג חדש של קשר. קבוצת משפחות ממוצא אמריקאי הגרה באיזור חיפשה מקום משלה לתפילות בשבת, ובכך להקים "קהילה" עצמאית ומגובשת, דבר משמעותי מאוד בקרב יהודי חו"ל והעולים משם. נוצר קשר עם המכון, שלא משתמש במבנה בית המדרש בשבתות. כך הוקמה "קהילת ארץ חמדה", שכעת לא רק משתמשת במבנה המכון לתפילות ולפעילויות בשבתות ובמועדים, אלא גם נהנית מקשר לימודי ורוחני עם רבני המכון, ועם כמה מתלמידיו ובוגריו.

5.4. פעילויות באינטרנט

כחלק מפעילותו הקהילתית של המכון, ומתוך חיבורו העקרוני למציאות המתחדשת בכל רבדיה, יש למכון פעילות ענפה באינטרנט מזה שנים רבות. ראשיתה של פעילות זאת היתה במפעלי התשובות ההלכתיות "במראה הבזק" ו"שאל את הרב". אמנם מפעלים אלה נוסדו בעיקרם עבור יהדות התפוצות והיא הנהנית העיקרית מהם, על-כן הם ידונו להלן 6.2, 6.3. אמנם יש לציין כי אכן גם יהודים רבים בארץ נוהגים לשלוח שאלות תורניות מגוונות באמצעות האינטרנט ולקבל תשובות מאברכי המכון. הפצת תורה רבה נוספת נעשית באתר האינטרנט של המכון בעברית ובאנגלית בכמה דרכים, להלן כמה מהן: בסעיף "בית מדרש מקוון" שבאתר נמצאים עשרות שיעורים מוקלטים ומצולמים אשר נתנו במכון ע"י רבני ורבנים אורחים, וכן ספרים ומאמרים לעיון ולהורדה.

⁸⁴ חלקם מופיעים באתר המכון-למד עמנו.

⁸⁵ פרופסור ישראל אהרוני, מצוטט אצל חיים שפירו, לעיל הערה 38. וכן: אתר המכון-אודות-מידעונים-פסח תשס"ה.

⁸⁶ "גשר חדש בין עולים לרבנים", לירון נגלר-כהן, עיתון הצופה, מוסף השבוע, ג' באדר ב תש"ס.

⁸⁷ כך סיפר לי הרב מן.

בסעיף "חמדת ימים" נמצא גליון שבועי לפרשת השבוע בעברית ובאנגלית, אשר מכיל כמה מדורים בתחומים תורניים שונים בהלכה ובאגדה⁸⁸, והמתחדש כל שבת מזה שנים עשרה שנים⁸⁹. אלפי מנויים אינטרנטיים בארץ ובחו"ל מקבלים אותו לתיבת הדואר האלקטרוני שלהם כל שבוע. בעבר היה הגליון מופיע גם בדפוס, אך כיום הוא מופיע רק במתכונת אלקטרונית. אמנם גבאי בתי כנסת רבים מדפיסים אותו ברשות המכון בעותקים רבים, לעיתים כחלק מהעלון השבתי המקומי, ומחלקים לקהילותיהם⁹⁰.

בסעיף "רשת בתי הדין ארץ חמדה - גזית"⁹¹ מצויים "פסקי דין ומאמרים" רבים העוסקים הלכה למעשה ובשפה ברורה וקריאה לכל במימושו של דין התורה במקרים ממוניים מעשיים במציאות החיים כיום. כמו-כן מצויים שם שישים גליונותיו של הבטאון האינטרנטי "הלכה פסוקה", אשר הוציאו אברכים ובוגרים של המכון בשנים תשס"ו-תשס"ט, בטאון שעסק אף הוא בתחום זה ושקד להפיצו לציבור מנוייו.

פעילות אינטרנטית נוספת הנעשית ע"י אחדים מאברכי המכון בשנים האחרונות, היא נתינת מענה לשאלותיהם הרוחניות והאישיות של בני נוער באמצעות אתר "חברים מקשיבים".

5.5. הכולל ברעננה

במהלך השנים התפרסמו המכון ופעילותו בארץ ובחו"ל. בשנת תשס"ח פנתה למכון קהילת "אוהל ארי" ברעננה, בבקשה להקים בעירם כולל אברכים שיהיה סניף בת של המכון ויעסוק בהפצת תורה רבה ומשמעותית בקהילתם. בתמורה הם התחייבו לתמוך בו כלכלית בנדיבות. ראשי המכון קבלו את המשימה, והציעו לבוגר המכון, הרב יצחק שטיינברג, להקים את הכולל המדובר ולעמוד בראשו.

מטרת הכולל הוגדרה כ"בית מדרש לרבנים קהילתיים", ולפיה הוגדר נושא הלימודים בו כתחום הנוגע למבחנים לסמיכה לרבנות של הרבנות הראשית - חלקים משמעותיים משלחן ערוך אורח חיים ויורה דעה. נקבעה תכנית לימודים מחזורית של שלוש שנים, הבנויה בסגנונה של תכנית המכון, כלומר שילוב של גמרא והלכה, עיון ובקיאות, לאורך השנה והיום, בתוספת שיעורי העשרה בתחומים נוספים ועם דגש על יצירה תורנית.

הפעילות הקהילתית היומיומית של אברכי בית מדרש זה רבה מזאת של אברכי בית המדרש בירושלים באופן משמעותי. האברכים לומדים בחברותא עם חברי הקהילה ועם ילדיהם כשעתיים ביום, ועוסקים גם בפעילויות חברתיות תורניות נוספות. חברי הקהילה מספרים שהכולל ופעילותו משפיעים משמעותית עליהם ועל ילדיהם.

הכולל ברעננה שומר על קשר בכמה מישורים עם המכון בירושלים, ובין השאר מגיעים רבני המכון אליו כל שבוע להעברת שיעורים.

הכולל נפתח באלול תשס"ח ולומדים בו כעשרה אברכים.

⁸⁸ ביניהם: מימושו של דין התורה למעשה כיום, סוגיות ממשנתם ההלכתית והמחשבתית של הרב קוק והרב ישראל, מהלכים בתנ"ך של הרב כרמל, ועוד.

⁸⁹ כל הגליונות מעשר השנים האחרונות זמינים באתר-עלון שבועי חמדת ימים.

⁹⁰ גליון זה נערך ע"י הרב דניאל מן, מבוגרי המכון בעבר העובד במכון לצורך זה, והאברכים הלומדים בתכנית הלימודים כעת אינם שותפים בהכנתו.

⁹¹ ראה עליה להלן פרק 7.

6. הקשר עם הקהילה - בתפוצות

6.1. הקשר עם יהדות התפוצות כנובע מהחזון

כחלק מחזונו של המכון להפצת תורה, ללקיחת אחריות ולמנהיגות ציבורית, מקיים המכון קשר תורני רב שנים עם רבנים, קהילות ויחידים בתפוצות. קשר זה כולל פעילות רבה וענפה אשר מקיימים רבני המכון ובוגרים שלו העובדים במסגרתו.⁹² אך גולת הכותרת של קשר זה וגם ראשיתו ההיסטורית היא מפעל התשובות באינטרנט, הנעשה בעיקרו ע"י אברכי המכון כפעילות קהילתית קבועה. מפעל תשובות זה כולל שני ערוצים: "שו"ת במראה הבזק" ו"שאל את הרב".

6.2. שו"ת במראה הבזק

בשנת תשמ"ט פנה אל הרב ישראלי מר אליעזר שפר, שהיה ראש המרכז לשירותים רוחניים בתפוצות של ההסתדרות הציונית העולמית, בבקשה כי יהיה כתובת לשאלות הלכתיות של רבני קהילות בתפוצות, כתובת שהם לא מוצאים ברבנות הראשית. הרב ישראלי ענה שאין לו זמן לכך, והציע את הרבנים ארנרייך וכרמל, שיעשו זאת במקומו. הם העלו רעיון חדש, שאברכי המכון יענו על התשובות, הם יעברו עליהן וידונו בהן עם האברכים, ואח"כ יובאו התשובות לרב ישראלי, ויקבלו את אישורו. הרב ישראלי קיבל את הרעיון, ומפעל זה יצא לדרך בשנת תש"ן.⁹³ היה בדרך זאת רווח לאברכים בכמה כיוונים. היה בכך פעילות קהילתית תורנית. היה בשאלות אלו עיסוק בתחומים הלכתיים חשובים שלימודי המכון העיקריים אינם מרחיבים בהם. וכן, היה בכך "שימוש" - סטאזי - הלכתי אצל רבני המכון ובראשם הרב ישראלי. הרב ישראלי היה עובר על כל תשובה, מאשר, מבקר או אף כותב מחדש.⁹⁴ סמכותו התורנית הידועה עזרה מאוד להתקבלותן של התשובות בציבור. מהיותו חבר מועצת הרבנות הראשית וראש ועדת ההלכה שלה, נכתבו התשובות "בהורמא [ברשות] דהרבנות הראשית לישראל". היות והתשובות היו דחופות לשואליהן - רבני הקהילות בתפוצות, הוחלט כי השאלות והתשובות יועברו באמצעות מכשיר הפקסימליה (פקס) המהיר יותר מן הדואר. לאור זה הציע תלמיד המכון באותם הימים, הרב עוזי ביננפלד⁹⁵, שם למפעל תשובות זה - "כמראה הבזק". הרב ישראלי שינה במקצת - "במראה הבזק", וזה שמו עד היום. מאז פטירתו של הרב ישראלי בשנת תשנ"ה מועברות התשובות לעיונם של הרב זלמן נחמיה גולדברג והרב נחום אליעזר רבינוביץ,⁹⁶ ובשאלות הלכו-טכניות עם הרב ישראל רוזן. עם הכנסתו לשימוש של הדואר האלקטרוני, עבר "שו"ת במראה הבזק" לפעול דרכו.

⁹² עליה ראה להלן 6.4.

⁹³ "מידעון ארץ חמדה", סוף תשמ"ט, מארכיון המכון.

⁹⁴ הרבנים ארנרייך וכרמל אומרים כי היה עובר בעיון על כל תשובה, וחתימתו עליה משמעותה כאילו היתה זאת תשובה שכתב ובירר בעצמו. אמנם יש המפקפקים בכך, ואכמ"ל.

⁹⁵ כיום ראש "מדרשת אורות עציון" בגבעת וושינגטון. חתנו של הרב חיים דרוקמן.

⁹⁶ בד"כ הם אינם עוברים על התשובות בדקדוק, אלא מדברים על השאלה עם האברכים שכתבו אותן.

עד כה נענו בדרך זאת כאלפיים תשובות, וכמחציתן נבחרו להדפסה. עד כה יצאו לאור שבעה כרכים בעריכתו של הרב כרמל, כאשר שלושת הראשונים בנויים מהתשובות עליהן עבר הרב ישראלי.

מבנה התשובות נקבע מראשיתן כתשובה מעשית קצרה, ומקורותיה בהערות. הסיבה לכך היתה כי לא היתה ידיעה מהי גדלותו והבנתו התורנית של כל שואל. במהלך השנים הציע הרב ארנרייך להאריך את ההערות ולהוסיף בהן מקורות רבים ומשא-ומתן, וזאת כדי לאפשר מתן שיעורים תורניים בקהילות מתוך תשובות אלו, העוסקות בנושאים ובמקרים מעשיים ומעניינים ביותר עבור רבים. מסיבה זאת, ההערות הולכות ומתארכות מכרך לכרך. תהליך שינוי נוסף היה באופי השאלות, כאשר במהלך השנים נשאלו יותר ויותר שאלות משמעותיות ומורכבות.

המדיניות ההלכתית של תשובות אלו היא לנסות להקל כאשר הדבר אפשרי מתוך הפוסקים. הסיבה היא כי מדובר בקהילות שהציבור שבהן לא יסכים כלל ללכת בדרך התורה אם תנתן לו פסיקה מחמירה⁹⁷. כמו-כן, פעמים רבות המצב בקהילות קטנות בחו"ל הוא בכלל "שעת הדחק", שישנן הלכות מסוימות שמדרבנן, שבמקרים מסוימים אפשר להקל בהן במצב זה.

6.3. שו"ת שאל את הרב - Ask the Rabbi

שנים אחדות לאחר תחילת פעילותו של "שו"ת במראה בזק" המיועד לשאלות הלכתיות של רבני קהילות, פנו אל ראשי המכון מארגון הOU בארה"ב. הם פתחו אתר אינטרנט המיועד לשאלות בכל תחומי היהדות (הלכה, אמונה, פרשנות ועוד) של הציבור הרחב, אך לא היה להם די משיבים עבורו. הם בקשו מראשי המכון, כי אברכי בית המדרש הם שיענו לשאלות אלו, שיופנו ל"ארץ חמדה" ישירות מן האתר בארה"ב. ראשי המכון קבלו את הבקשה, ומאז ועד היום (סוף תשע"ב) ענו אברכי בית המדרש על כעשרים אלף תשובות. אלו הן שאלות מגוונות ביותר מבחינת תחומיהן ורמתן. אף אינם יהודים נמנים על השואלים. רוב השאלות באות באנגלית, ומחו"ל, אך במהלך השנים החלו גם ישראלים רבים לשלוח שאלות בדרך זאת. התשובות נתנות בקצרה ועם מראי מקומות בסיסיים בלבד. כל שבוע מגיעות כמה וכמה שאלות⁹⁸, יותר מאשר שאלות "במראה הבזק". הרב דניאל מן, בוגר המכון המועסק בו כאחראי על מפעל תשובות זה מאז תש"ס, עונה ישירות על כמחצית משאלות אלו. את השאר הוא מעביר לאברכים, אשר משתדלים לענות עליהן

⁹⁷ לרבנים ארנרייך וכרמל יש משנה סדורה בענין בשם כמה מגדולי הדורות האחרונים, ביניהם הרב ישראלי. הרב ארנרייך נוהג גם לצטט את הסיפור אודות ר' יצחק אלחנן ספקטור מקובנה, מגדולי הפוסקים בליטא לפני יותר ממאה שנה, ששיכן עגונה בביתו למשך חודש, כדי "שירגיש את הכאב שלה" ובכך יעשה כל מאמץ למצוא לה היתר הלכתי. חינוך לרגישות זאת לכאב ולצרכים של הציבור והיחידים הוא חלק מהותי מתפיסתם החינוכית של ראשי המכון. אמנם לפעמים מתעוררים ויכוחים בבית המדרש סביב נושא זה, כאשר ראשי המכון, בעברם על התשובות שכתבו האברכים, נוטים להקל יותר מהם. סקירה על מדיניות פסיקה זאת ראה במאמרו של הרב יוסף צבי רימון "להעמיק, להכיר, להרגיש - ולפסוק", אשר הפניה אליו נמצאת באתר המכון-אודות-כתבו עלינו, מאמר מס' 2.

⁹⁸ בשנה האחרונה עלה המספר לכעשרים וחמש לשבוע. בעבר היה המספר נמוך יותר.

תוך ימים מספר, כאפיק להתחייבותם לפעילות קהילתית. התשובות עוברות ביקורת ע"י הרב מן, אשר גם מתרגמן לאנגלית ושולחן ליעדן⁹⁹. עניית השאלות, על הדיונים שהיא מעוררת, מוסיפה רבות לבית המדרש ולחיבור הלימודי והאישי שבין אברכיו, מלבד תרומתה לגדלותם התורנית.

6.4. השתלמויות לרבנים מחו"ל

החל מהשנים הראשונות של המכון מקיימים ראשי קשרים עם בתי מדרש והתארגנויות רבנים בחו"ל, חלקם בשיתוף עם "המרכז לשירותים רוחניים בתפוצות של ההסתדרות הציונית העולמית".

בצרפת היו כל הרבנים הקשורים לרב דוד משאש זצ"ל¹⁰⁰ באים לכמה ימי עיון הלכתיים בשנה בפריז, בהם היו ראשי המכון מעבירים שיעורים. קשר זה נמשך כמה שנים¹⁰¹, עד אשר הסתיים מחוסר תקציב.

באיטליה סייעו ראשי המכון ובוגרים שלו מטעמו בהקמה מחודשת של המוסד הותיק "בית המדרש לרבנים ברומא". קשר זה נמשך עד היום¹⁰², וכולל הנחיה לימודית, שיעורים תורניים לרבנים ולקהילות, ואף בוגר של המכון¹⁰³ המשמש דיין בבית הדין ברומא דרך קבע.

בדרום-אפריקה סייעו ראשי המכון ובוגרים שלו מטעמו להקים ולהנחות בית מדרש לרבנים ולדיינים. קשר זה החל בשנת תשס"ה וממשיך עד היום, בעיקר באמצעי תקשורת שונים¹⁰⁴.

בצפון-אמריקה מקיימים רבני המכון קשר קבוע ורב-שנים עם ה-RCA - הסתדרות הרבנים דאמריקה. קשר זה כולל שיעורים שנותן הרב כרמל בנסיעותיו, השתלמויות תורניות מגוונות מטעם המכון¹⁰⁵, הגעה של רבנים ותלמידים משם למכון בירושלים, ודיונים תורניים משותפים בשאלות שונות.^{106 107}

⁹⁹ לשאלה מעניינת אחת משאלות כל שבוע כותב הרב מן תשובה ארוכה ומפורטת, ומכניס אותה לגליון השבועי "חמדת ימים" שהוא עורכו. תשובות ארוכות אלו יצאו לאור כספר בשני כרכים בשם "Living the Halachic Process", המיועד לקהילות דוברות אנגלית. בשנה האחרונה הצטרף לאחריות על מפעל תשובות זה הרב עופר לבנת, בוגר המכון המועסק בו.

¹⁰⁰ תרצ"ד-תשע"א. בנו של הרב שלום משאש, רבה של ירושלים. רבה של פריז מתשנ"ה ועד לפטירתו. (ע"פ ויקיפדיה)

¹⁰¹ מסביב לשנת תש"ס. לא הצלחתי לברר זמנים מדויקים.

¹⁰² קשר זה התחיל מעט אחרי הקשר עם רבני צרפת. גם כאן לא הצלחתי לברר זמנים מדויקים.

¹⁰³ הרב גד אלדד.

¹⁰⁴ אחראי עליו הרב מנחם יעקובוביץ', בוגר המכון המועסק בו.

¹⁰⁵ עליהן אחראי הרב יעקובוביץ' הנ"ל.

¹⁰⁶ המידע בסעיף זה מבוסס גם על אתר המכון-אודות-מידעונים.

¹⁰⁷ רוב נפח הקשר של המכון עם חו"ל בשנים האחרונות הוא קשר של הרב כרמל עם קהילות ויחידים רבים בצפון אמריקה (אמנם גם עם מספר קהילות נוספות באירופה). קשר זה בנוי על נסיעותיו לחו"ל ועל ביקוריהם בארץ, אך גם על שיחות טלפוניות ותכתובות אלקטרוניות רבות. במשך שלוש משנותיו הראשונות של המכון למד הרב כרמל אנגלית בקורס מיוחד בימי שישי לצורך פיתוח קשר זה. כמו כן,

בשנת תשע"ג עומדת להפתח בברלין שבגרמניה קבוצת לימוד להסמכה לרבנות ולכתיבת גיטין בהנחיית רבני המכון, ביוזמתם של כמה רבנים מקומיים. יש להעיר, כי תחום פעילות זה איננו נוגע כמעט לאברכי בית המדרש, אך הם מודעים אליו, ואין ספק כי הוא מוסיף לחינוכם התורני כקשורים אל עם ישראל כולו וכלוקחי אחריות למענו.

6.5. תכנית הלימודים החדשה להכשרת רבני קהילות לתפוצות

בימים אלו ממש, אלול תשע"ב, נפתחת בבית המדרש תכנית לימודים חדשה, המיועדת להכשרת רבנים לקהילות בתפוצות. עשרה אברכים שנבחרו בקפידה ילמדו שלישי מהשנה גמרא בעיון עם בית המדרש, ושני שלישי השנה ילמדו הלכה בעיון לקראת מבחני הרבנות הראשית ל"כ"ש לרב עיר". כמו-כן, הם יקבלו העשרות נוספות במגוון תחומים לקראת תפקידם המיועד. התכנית מיועדת לחמש שנים, ובסיומה יצאו האברכים לשלוש שנים לפחות של רבנות בקהילות בחו"ל, ע"פ התחייבותם.¹⁰⁸

מתורגמים לאנגלית אתר המכון כולו ובפרט הגליון השבועי "חמדת ימים". ובנוסף, בדרך קבע כמה מאברכי המכון הם דוברי אנגלית.

¹⁰⁸ בראשית ימיו של המכון היה תכנון לקבוצה מבני חו"ל שתלמד בבית המדרש שנתיים בתכנית מיוחדת עם הרב יהושע רוזן ולאחריה תצטרף לשאר האברכים, אך תכנית זאת לא יצאה אל הפועל ברגע האחרון. התכנית המדוברת בגוף העבודה מיועדת לישראלים מלידה ולעולים ותיקים היוצאים לשליחות.

ד. בית הדין לממונות של "ארץ חמדה"

7.1. הרקע

נאמר בתורה "ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם"¹⁰⁹ ודורשים חז"ל "לפניהם ולא לפני גוים ולא לפני הדיוטות"¹¹⁰. לדעת כל פוסקי זמננו¹¹¹, כלול בדברים אלה איסור לתבוע ממון ב"דין האזרחי"¹¹² בבית משפט שאיננו מתנהל ופוסק ע"פ התורה. אמנם רבים בציבור הדתי אינם מודעים לאיסור זה, או לפחות מורים בו היתר. הסיבות האפשריות לכך הינן רבות, ונראה ששתיים חשובות שביניהן הן: השם הרע שקנו בתי הדין הרבניים לעצמם בציבור בתחומי הרגישות האנושית והשמירה על הנהלים, והתחושה כי דיניו של השלחן-ערוך לא רלוונטיים למציאות הכלכלית והחברתית הנוכחית, אשר השתנתה לאין שיעור מאז נכתב לפני מאות שנים¹¹³. אין בידי וברצוני לנסות לבדוק עד כמה תחושות אלו מבוססות במציאות, אך יתכן שיש בהן שמץ של אמת, לפחות בעיני הציבור¹¹⁴. כך או כך, השורה התחתונה היא שהציבור הדתי גדל פי עשרה מאז קום המדינה, בעוד שמספר הפניות הממוניות לבית הדין הרבני ירד אף הוא פי עשרה, על אף הריבוי העצום בפעילות הכלכלית במהלך שנים אלו¹¹⁵. משום כך, הציע עוד הרב ישראלי לראשי המכון להקים בית-דין פרטי לממונות במסגרת "ארץ חמדה", אשר יתוקנו בו הבעיות הקיימות לתפיסת הציבור בבתי הדין הרבניים¹¹⁶. הדבר נדחה לשנים הבאות, כדי שיווצר למכון מאגר של בוגרים המוסמכים לדיינות שיוכלו לשבת בדין, וכן לשם הכנת נהלים וכללים ולפיתוח משנה הלכתית שתדע להתייחס מתוך ההלכה למציאויות הממוניות והחברתיות החדשות שלא היו בעבר.

7.2. עבודת ההכנה ויצירת הכללים והנהלים

עבודת ההכנה לקראת הקמת בית הדין התחילה עוד בהתייעצויות עם הרב ישראלי. אמנם עיקרה נעשה בשנת תשס"ה, ע"י ועדת היגוי אשר התכנסה מידי שבועיים. בנשיאות הועדה היו הרב זלמן

¹⁰⁹ שמות כא, א.

¹¹⁰ בבלי גיטין פח, ב.

¹¹¹ ראה הלכה בימינו, הרב יעקב אריאל, הוצאת מכון התורה והארץ, אשקלון תש"ע, עמוד 410.

¹¹² להוציא את "הדין הפלילי" שבו המדינה תובעת, ואכמ"ל.

¹¹³ ראה גם להלן הערה 118.

¹¹⁴ אף כי גם יתכן כי תחושות רעות אלו מבוססות על העובדה כי הפגישה עם בית הדין נעשית בד"כ בגירושין או בבירורי כשרות לנישואין, וענין זה כשלעצמו הוא שנותן את התחושה הלא-נעימה כלפי מוסד בית הדין.

¹¹⁵ כך לדברי הרב כרמל.

¹¹⁶ בשנת הקמתו של בית הדין הפרטי של "ארץ חמדה", תשס"ו, ניתנה לו דחיפה נוספת, והפעם מכיוונו של בג"ץ, אשר אסר על בתי הדין הרבניים בישראל לדון בתיקים ממוניים. טענתו של בג"ץ התבססה על כך שע"פ החוק כל דיון כזה הוא רק בהסכמת שני הצדדים כבוררות, וזאת איננה נמצאת בהגדרת תפקידם החוקי של בתי הדין הרבניים.

נחמיה גולדברג, הרב יעקב אריאל¹¹⁷, הרב אהרן ליכטנשטיין והרב נחום אליעזר רבינוביץ. חברי הועדה היו רבנים, דיינים, משפטנים ואנשים נוספים הבקיאים במציאות הכלכלית של ימינו ובחוק האזרחי. נעשה בירור הלכתי במספר תחומים, ונעשה מאמץ לפתור מספר בעיות הלכתיות המקשות על התנהלותו של בית דין לדיני ממונות כיום¹¹⁸. הפתרון ההלכתי שנמצא הוא הכללתם של סעיפים בהם מקבלים הצדדים על עצמם דרכי פסיקה מסוימות¹¹⁹, בתוך הסכם הבוררות עליו הם חותמים בפנייתם לבית הדין¹²⁰. כמו-כן נוסחו הסכמים וחוזים נוספים התקפים לפי ההלכה, וכן נהלי עבודה וכללי אתיקה לעבודת בתי הדין, והם נמצאים באתר המכון¹²¹. הפתרונות ההלכתיים למציאויות זמננו, הכללים ההלכתיים הקבועים, הנהלים המעשיים הברורים וכללי האתיקה המפורטים והפתוחים לציבור שבאתר המכון, נועדו כולם לאפשר פעילות יעילה, מהירה¹²² ונעימה של בית הדין, ובכך לשנות את היחס הציבורי אליו ולעודד את הדיון לפי דין תורה. הציפיה היא שגם יהודים שאינם דתיים יפנו מרצונם לדין תורה וגם בתי המשפט יפנו מתדיינים אליו.

7.3. הקמת בית הדין והתפתחותו

במהלך תשס"ה הוקמה לבית הדין המתהווה הנהלה תורנית וציבורית, והדיינים המיועדים עבורו עברו הכשרה בהכרת הסביבה העסקית והמשפטית בה הם יפעלו¹²³. בשנת תשס"ו הוקם בית הדין של "ארץ חמדה", בשם "משפט והלכה בישראל". דייניו היו ראשי המכון וכמה מבוגריו, והוא דן בירושלים ובגוש דן. באותה שנה הוקמה רשת נוספת של בתי דין בציבור הציוני דתי - "איגוד בתי הדין - גזית", שהרכבים מטעמה דנו במקומות שונים בארץ. במהלך השנים התהדק שיתוף הפעולה בין הרשתות, ובאדר תשס"ט החליטו להתאחד לרשת ארצית בשם "ארץ חמדה - גזית", בעלת נהלים

¹¹⁷ יליד תרצ"ח. למד בישיבת מרכז הרב. תלמיד הרצי"ה קוק והרב ישראלי. היה רבו של כפר מימון, ומתש"ן הוא רב העיר רמת גן. נחשב כאחד מגדולי רבני הציונות הדתית כיום. (ע"פ ויקיפדיה בערך על שמו)

¹¹⁸ בנושאים רבים ביותר במציאות הכלכלית הנוכחית ישנן מחלוקות עקרוניות גדולות בין הפוסקים, וביניהם: הצמדה למדד של חובות ישנים, ההתייחסות הממונית אל חברות בע"מ, תוקף של חוקים (של המדינה) וחוזים (בין-אישיים) מסוימים המקובלים כיום, וחיובים על נזקים עקיפים מסוימים. אין משנה הלכתית סדורה ומקובלת בתחומים אלה. על כן, דיינים רבים נאלצים לפתוח לדיון סוגיות עקרוניות אלה תוך כדי כל מקרה פרטי, ויתרה מכך - כל דיין פוסק בהם אחרת. בדיני ממונות קיימת גם סברת "קים ליי", האוסרת לבית דין להוציא ממון מאדם שיש דעה לגיטימית בפוסקים הסוברת שאיננו חייב מסיבה כלשהיא. מעטים התובעים שילכו לדין תורה אם אין להם מושג כמה יקבלו גם אם יוכיחו שהאמת העובדתית איתם.

¹¹⁹ זהו דבר המותר ותקף הלכתית.

¹²⁰ לפי החוק הנוכחי בישראל, כל פעילות של בית דין לממונות נעשית רק כבוררות.

¹²¹ אתר המכון-רשת בתי הדין ארץ חמדה גזית-הסכם בוררות/חוזים על פי ההלכה/סדרי דין ומסמכים.

¹²² אף מבתי המשפט, העמוסים מאוד כיום.

¹²³ אתר המכון-אודות-מידעונים-פסח תשס"ה.

אחידים, הדנה בששה מקומות בארץ¹²⁴. במהלך השנים התהדק שיתוף הפעולה גם עם מכונים נוספים לדיני ממונות הפועלים בציבור הציוני דתי - "הליכות עם ישראל" של הרב רצון ערוסי, ו"משפטי ארץ" של הרב אברהם גיסר בעפרה¹²⁵. יחד הם מקיימים כנסי דיינים שנתיים, הקובעים מדיניות אחידה בשאלות הלכתיות הנוגעות לדיני ממונות בימינו¹²⁶.

7.4. תפעולו השוטף של בית הדין

פתיחת תיק נעשית כיום בפניה למשרדי "ארץ חמדה" בירושלים. שני הצדדים חותמים בהסכמתם על "שטר בורות", בו הם מקבלים על עצמם את דייני הרשת ואת כללי פסיקתם והתנהלותם, משלמים אגרה, ומופנים לדיון בבית דין הסמוך למקום מגוריהם תוך זמן קרוב¹²⁷. ברשת בתי הדין חברים עשרות אחדות של דיינים¹²⁸, רבים מהם בוגרי המכון. שלושה מהם יושבים בכל תיק, אלא אם רצו שני הצדדים בדין אחד בלבד לפישוט הדיון. קיימים גם הרכבים דוברי אנגלית, למעוניינים. בבתי הדין בירושלים, באיזור ת"א ובבית שמש, משמשים אברכים מבית המדרש כ"סופרי הדיינים", האחראים לכתיבת פרוטוקול הדיון, כשמלבד העזרה למערכת ולקהילה מהווה הדבר עבורם גם היכרות והכנה לעתידם האפשרי כדיינים.

מאז מעבר המכון לשכונת קטמון בירושלים, בית הדין סמוך לבית המדרש והדבר עוזר להפריה ביניהם.

עד עתה נדונו ברשת בתי הדין מאות תיקים.

7.5. הפצת תודעת דין תורה בציבור הרחב

ראשי המכון, ובעיקר בוגריו הרבנים עידו רכניץ וסיני לוי, הפעילים מאוד בהנהלת בתי הדין, עוסקים גם בהפצה ובפרסום לציבור על דין התורה, מצוותו, ייחודו ואפשרותו המעשית. זאת בציפיה להשפיע על התנהגות הציבור בתחום זה.

בעיתון "מקור ראשון" ובעלון השבועי "גילוי דעת" מתפרסמים טורים על דין התורה, אשר נידונים בהם יחס התורה וההלכה לסוגיות כספיות ציבוריות העומדות על הפרק, ולמקרים ממוניים פרטיים.

באתר המכון מצוי חומר משפטי תורני רב, הכתוב בלשון בהירה ומובנת לכל¹²⁹. כיתות תיכון מרחבי הארץ מגיעות לסירורים בבית הדין בירושלים. הן שומעות על ההבדלים בין דין תורה למשפט האזרחי, ומשתתפות במשפטי דמה.

7.6. תכניות לעתיד

¹²⁴ אתר המכון-אודות-מידעונים-פסח תשס"ט. רשימת המקומות ואבות בתי הדין נמצאת באתר המכון-רשת בתי הדין ארץ חמדה גזית-אודות רשת בתי הדין. אב בית הדין באיזור ת"א הוא הרב יעקב אריאל.

¹²⁵ אתר המכון-אודות-מידעונים-ראש השנה תשע"א.

¹²⁶ מסקנות כנסים אלה מופיעות באתר המכון-רשת בתי הדין ארץ חמדה גזית-מדיניות הלכתית.

¹²⁷ אתר המכון-רשת בתי הדין ארץ חמדה גזית-הגשת תביעה.

¹²⁸ לעת עתה בית הדין איננו עיסוקים המרכזי של דיינים אלו.

¹²⁹ אתר המכון-רשת בתי הדין ארץ חמדה גזית-פסקי דין ומאמרים/-הלכה פסוקה/-חוזים על פי ההלכה.

התכניות לעתיד הן להתרחבות כמותית ואיכותית.
יש רצון להקים עוד הרכבי דיינים שיוכלו לדון במקומות ובזמנים רבים, בהתאמה להתממשות
הציפיות מהציבור הדתי והכללי שירחיבו את פניותיהם לדין תורה.
רצון נוסף ישנו לבירור תורני עקרוני בסוגיות ממוניות נוספות הקיימות במציאות הממונית
ההווית, וליצירת כללי פסיקה ברורים, מקובלים ומפורסמים בשאלות אלו¹³⁰.

¹³⁰ כאמור לעיל הערה 118, זהו ענין המשפיע מאוד על החלטתם של בעלי דין לפנות לדין תורה, מלבד
הצורך העקרוני והערכי בו כשלעצמו.

8. דמותו החינוכית של הבוגר ותפקידו כצומחים מכל האמור לעיל

מן העבודה כולה, עולה דמותו של האברך התלמיד - הגדל להיות הרב הבוגר - כדמות תורנית וחינוכית גדולה ועשירה.

הידע התורני הנרחב מאוד, העומק העיוני והלמדני, יכולת הפסיקה ההלכתית בתחומים השונים ורחבות האופקים הרוחניים והאישיים, אשר אברכי בית המדרש של המכון עמלים, לומדים ומתחנכים לקראתם, כאשר כל אלה מחוברים לשיתוף תורני מעשי עם העם, הן בתוך שנות הלימודים עצמן, הן בשאיפות הלאה לאחריות, למנהיגות ולנתינה אשר נספגות משיחם ומפעילותם של ראשי המכון, רבניו¹³¹ ומאוירת בית המדרש בכללותו - יש שיראו בזה את הדרך הנכונה להצמחת הדמות האידיאלית של רב בישראל.¹³²

כתלמיד בבית המדרש עלי לומר, כי באווירה היום-יומית אין תחושה של איזו גדלות מיוחדת, אך כשוקרים את הכל מבחוץ אין דרך שלא לראות אותה.

לכאורה ניתן גם לומר כי רובם הגדול של הבוגרים מצדיק מסקנות אלו.¹³³ אמנם באופן טבעי לא כולל כל אחד מהם באופן מלא את כל הצדדים עליהם דיברתי, כי רבים המה, אך בכל מקרה משפיע בית המדרש, לימודו ורוחו, על כל הלומד בו, בכיוונים רבים.

¹³¹ מעבירי השיעורים הנוספים, וכן הבוגרים המועסקים בו בפעילות לקהילות חו"ל ובבית הדין.

¹³² ישנם תמיד כמובן גם דברים המסורים ללב, אך הם בתחום עבודתו האישית של כל אחד ואחד. גם באופן כללי יש לציין שלמרות כל שיעורי המחשבה והתני"ך, אין באוירה הכללית שבבית המדרש תחושה של השקעה משמעותית בתחומי הרוח והנפש. אכן יש מקום גדול לומר שאין זה אפשרי בנוסף לתכנית העמוסה כל כך. גם באופן בסיסי האנשים הנמשכים לתכנית לימודים שכזאת אינם בד"כ האנשים שעולמות הרוח והנפש הם מרכז חייהם. אמנם לכאורה יש לכך מחיר מבחינת "הדמות האידיאלית של רב בישראל", עליה דיברתי למעלה.

¹³³ ראה לעיל 4.7. משנות פעולתו של המכון אין בידינו לדעת האם הוא שבנה את "גדולי הדור" הבאים של הציונות הדתית, אך תלמידי חכמים גדולים המפיצים תורה במסירות בדרכים שונות הוא בודאי גידל, מה גם שפועלו בתחום המשפט התורני הוא בהחלט ייחודי ומשמעותי מאוד.

9. סיכום

בעבודה זאת סקרתי את ראשיתו ואת התפתחותו של מכון ארץ חמדה, את חזונו ואת תכניתו, את בית המדרש שלו ואת בוגריו, את פעילויותיו הרבות ואת מערכת בתי הדין שבנה. מסך כל הדברים עולה כי אכן נעשה כאן לאורך השנים מפעל רב משמעות, המגשים ומממש את חזונו הגדול באופן מעורר התפעלות. נראה כי השם הטוב שקנה לו המכון אכן מוצדק.

אין לי אלא לחתום בתפילה, שיסייע ה' לראשי המכון, לרבניו, לתלמידיו ולעובדיו, להמשיך בדרכם זאת, ולהצליח בה עוד ועוד.

10. מקורות

- ראיונות בעל-פה עם הרבנים ארנרייך וכרמל מאביב תשע"ב.
- ידע אישי כתלמיד המכון.
- אתר האינטרנט של המכון <http://www.erezhemdah.org/default.asp?lang=he>
- האנציקלופדיה המקוונת "ויקיפדיה" בערכים על רבנים מסוימים [עבור הערות].
- **גאון בתורה ובמידות**, אברהם ישראל שריר - עורך ומחבר חלקי, הוצאת ארז ירושלים תשנ"ט, שער א, עמ' 11 - 98.
- **"The 'Weizmann Institute' of Tora studies"**, חיים שפירו, **ג'רוזלם פוסט**, 8 ביוני 1989.
- **"גשר חדש בין עולים לרבנים"**, לירון נגלר-כהן, **הצופה**, מוסף השבוע, ג באדר ב תש"ס.¹³⁴
- **תקנון העמותה**, ללא תאריך, נושא חותמת רשם העמותות מיוני 1994, מארכיון המכון.
- **הרה"ג הרב שאול ישראלי שליט"א נשיא מכון ארץ חמדה - ריש מילין**, תאריך משוער - קיץ תשמ"ח, מארכיון המכון.
- **"ארץ חמדה" מכון גבוה ללימודי היהדות ירושלים**, דף מידע לציבור עם המלצות הרבנים הראשיים, ראשית תשמ"ט, מארכיון המכון.
- **"מידעון ארץ חמדה"**, סוף תשמ"ט, מארכיון המכון.
- **יעדים ודרכי ביצוע**, דף מידע לציבור, תאריך משוער - בין תש"ן לתשנ"ה, מארכיון המכון.
- **הקיטוב החברתי והרעיוני במדינת ישראל - הרקע להקמת "ארץ חמדה"**, נייר עמדה מאת הרב כרמל, תאריך משוער - בין תש"ן לתשנ"ה, מארכיון המכון.
- **יחודו של ארץ חמדה**, דף מידע לציבור, תשנ"ח, מארכיון המכון.

¹³⁴ שני קטעי עיתונים אלו נתקבלו מארכיון המכון.